ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Філологічний факультет

Катедра української мови імені професора Івана Ковалика

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
ВСТАВНІ СЛОВА В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Виконала:студентка ІІ курсу групи ФЛУМ-21з
напряму підготовки (спеціальності)
035.01 “Українська мова та література”
Середюк Л.З.
Керівник: Добосевич У.Б.
Рецензент:

Львів-2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....3

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ.....6

1.1. Вставні слова як об’єкт синтаксичного вчення.....6

1.2. Погляди вчених на природу вставних слів.....18

1.3. Місце та функції вставних слів.....23

Висновки до 1 розділу.....31

РОЗДІЛ 2 СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНИЙ ТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВСТАВНИХ СЛІВ…….....32

2.1. Семантичні групи вставних слів в поетичних творах письменниці.....32

2.2. Морфологічне оформлення вставних слів.....42

2.3. Стилістичні функції вставних слів.....47

2.4. Вставні слова в ідіостилі майстрині слова.....60

Висновки до 2 розділу.....67

ВИСНОВКИ.....68

ДОДАТКИ.....70

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....71

ВСТУП

Процес вивчення вставних слів в пропозиції пройшов довгий шлях. Найбільш точно і правомірно визначати вставні слова як «лексико-синтаксичний клас», оскільки основні ознаки, що дозволяють виділити їх як окрему спільність: синтаксичні (пунктуаційна та інтонаційна відособленість, відсутність формальних зв'язків із іншими членами речення), лексико-семантичні .

Вставні слова – клас, що активно поповнюється. Ці одиниці є індивідуально-авторським засобом побудови тексту і тим цікаві для дослідників.

Дослідження синтаксису є важливою складовою освоєння сучасної української літературної мови. Оскільки речення виступає основною комунікативною одиницею мови, що забезпечує утілення функцій мови як способу вираження, формування, оформлення та передавання думок.

Традиційно серед компонентів, що ускладнюють просте речення, виділяють граматично пов'язані і граматично не пов'язані з реченням конструкції. До граматично пов'язаних відносять усі відокремлені та однорідні члени речення.

Граматично не пов'язаними з реченням називаються конструкції, які позбавлені граматичного зв'язку (не є членами речення), але тісно пов'язані з ним семантично. До конструкцій такого роду відносяться звертання, вставні та вставлені конструкції.

Проблеми синтаксису не раз привертали до себе увагу мовознавців, адже в реченні найшвидше можна побачити мовленнєві зміни. Це зумовлює до виникнення нових питань, що потребують вивчення та аналізу. На сьогодні до важливих проблем відносимо і питання категорії вставності, адже дослідження, пов’язані із вставними одиницями, повністю не розв’язують проблему їх розвитку та становлення у мовній системі.

Вставні слова викликали науковий інтерес учених мовознавців, як на українських (С. П. Бевзенко; І. Р. Вихованець; В. І. Грицина; П. С. Дудик; В. В. Жайворонок; А. П. Загнітко; Б. М. Кулик; Л. К. Лисак; О. Д. Пономарів; М. Я.

Плющ; М. Н. Рудковська; І. І. Слинько; О. М. Турчак; К. Ф. Шульжук; І. П. Ющук; Н. В. Гуйванюк та ін.), так і на зарубіжних теренах, зокрема польські мовознавці Мажена Стемпєнь праця «Вирази в дужках у структурі висловлювання» [23], Зенон Клеменсєвич «Опис польського синтаксису» [53], Станіслав Йодловський «Метатекстуальна інтерпретація парентезису» [52], Мачєй Генрик Гроховський у праці «Метатекстуальна інтерпретація парентезису» [51]).

Передусім вставні слова цікавлять дослідників з погляду:

1) особливого статусу, структурної організації, факультативного характеру, позиції в реченні, способу входження до базового речення ;
2) семантики ;
3) інтонування;
4) специфіки пунктуаційного виділення;
5) комунікативного й текстового потенціалу.

Незважаючи на значне наукове напрацювання, окремі питання все ще залишаються не до кінця висвітлені. **Актуальність** теми магістерської роботи зумовлена необхідністю більш детального дослідження та аналізу вставних слів як особливих модальних синтаксем, оскільки у сучасному мовознавстві ця проблема становить величезну прогалину.

Обрана тема також є актуальна із огляду на об’єкт дослідження, оскільки вставні слова у творчості Ліни Костенко є недосліджені у сучасному мовознавстві.

Мета магістерської роботи з’ясувати структурно-граматичні та семантико-стилістичні особливості вставних слів, репрезентованих у поетичних творах Л.Костенко.

Для досягнення мети дослідження ставимо такі **завдання**:

1) опрацювати літературу, пов'язану з досліджуваною проблемою;
2) виявити вставні слова у творах Л.Костенко;
3) розглянути вставні слова як об’єкт синтаксичного вчення ;
4) здійснити їхню типологічну класифікацію;

5) визначити місце, роль, функції та частиномовну належність вставних слів;

6) описати їхнє стилістичне навантаження.

Об'єктом дослідження є вставні слова у творах Л. Костенко.

Предметом дослідження – є структурно-граматичні та семантико-стилістичні функції вставних слів у поетичних творах Л. Костенко.

Практичне значення роботи пов’язано з можливістю використовувати даний матеріал на уроках української мови та літератури вчителями загальноосвітніх шкіл.

Джерелом дослідження є поетичні твори Л. Костенко за виданнями: Л. Костенко збірка поезій «Триста поезій», Київ: вид-во «А-ба-ба-га-ла-ма-га» 2012 с. 366; Л. Костенко «Маруся Чурай» Київ: вид-во «А-ба-ба-га-ла-ма-га» 2018 с. 224; Л. Костенко «Берестечко» Київ: вид-во «Либідь», 2010, с. 232 ; Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 560 с.

Методи дослідження зумовлені темою та завданнями роботи. У роботі використано такі методи: структурно-системний опис та метод класифікації, що сприяли розгляду предмета дослідження як єдиного цілого та описовий метод.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, додатків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ

1.1. Вставні слова як об’єкт синтаксичного вчення

Синтаксис – один із розділів лінгвістики. Термін синтаксис (від грецького слова *syntaxis*− побудова, співрозташування, лад) визначається як наука про мову, яка досліджує та формулює правила мовоутворення [6].

Історія синтаксису як науки перегукується з вченням давньогрецьких філософів, термін «синтаксис» вперше був використаний стоїками у III ст. до н. е. при описі логічного змісту висловлювань. У центрі уваги було вивчення мовних процесів, тому й використані ними поняття відображали різні сторони одного явища: логічну, морфологічну та синтаксичну [4].

Науковець А.П. Романченко цілі та завдання синтаксису визначає таким способом, «мета синтаксису – вивчити будову (граматичну форму) та значення (граматичне значення) синтаксичних одиниць» [37, с. 206].

За словами Б.М. Кулика, головні завдання синтаксису визначаються таким способом − дати характеристику таким термінам:

− поняття «синтаксичні одиниці» та їх склад;

− граматичні форми, граматичні значення та граматичні категорії синтаксичних одиниць;

− структурні та функціональні типи синтаксичних одиниць;

− виявлення та аналіз структурно-семантичних різновидів синтаксичних одиниць;

− вивчення структурно-семантичних компонентів, складових синтаксичних одиниць, зокрема членів речення;

− опис засобів зв'язку та способи вираження синтаксичних відносин усередині синтаксичних одиниць та між ними [25, с. 27].

У підручнику П.С. Дудика «Синтаксис української мови дається визначення терміна: «Синтаксичні одиниці» – це словосполучення, прості пропозиції та складні пропозиції» [10, с.143].

Отже, на синтаксичному рівні найяскравіше проявляється взаємозв'язок мови (системи) та мови (реалізації мовної системи).

Варто зазначити, що синтаксичним зв'язком називається формальний вираз смислових відносин між мовними одиницями, що поєднуються в мові. Поєднуючи слова у мові, людина передає різні взаємозв’язки між явищами і предметами навколишнього світу, у мові ці відношення виражаються синтаксичними зв'язками. Види синтаксичного зв'язку: сурядним називається зв'язок між незалежними, функціонально рівноправними компонентами синтаксичних одиниць. Підрядним називається зв'язок між компонентами синтаксичних одиниць, які перебувають у відношеннях односторонньої залежності та виконують у синтаксичній конструкції різні функції [4, с. 145].

"Словник лінгвістичних термінів" Ганича Д.І., Олійника І.С. дає таке тлумачення терміна вставні слова - це окремі слова, групи слів, які виражають ставлення того, хто говорить, до висловленої думки, характеризують спосіб її оформлення чи вказують на джерело повідомлення, на зв'язок з попередніми чи наступними тощо [6, с. 45].

Укладачі енциклопедії «Українська мова» дають таку дефініцію вставних слів - це мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і передають різні модальні значення (можливості, впевненості, вірогідності, сумніву тощо). Вставні слова вступають у смислові зв’язки з реченням у цілому або з окремими його частинами [47, с. 89].

Вставні конструкції (слова, поєднання, речення) є індивідуально-авторським засобом побудови тексту і тим цікаві для дослідника. По суті, це особлива комунікативно-синтаксична одиниця модальної сфери мови, що позначає ставлення того, хто говорить до висловлювання [19, с.16].

Вставні слова – це слово або група слів, що виражає розумове та/або емоційне ставлення до різних аспектів власного висловлювання: його достовірності, композиційно-логічної організації, змісту [6, с. 7].

Традиційно вставні слова описуються поряд із елементами, що ускладнюють структуру речення, хоча питання про причетність вставних слів, словосполучень та вставних речень до ускладнення простого речення вирішується неоднозначно. Так, М. Кулик вважає, що немає достатніх підстав вважати вставні слова одним із видів ускладнення. Вставно-модальні слова вносять у пропозицію додаткові змісти, але вони іншого порядку, ніж ті значення, які створюються членами речення, що ускладнюють [25, с. 47] .

Своєрідність синтаксичного становища вставних конструкцій зазвичай пояснюється лише тим, що вони є редуковані структурою [13, с. 85-90] .

У сучасній науці існує кілька термінів: вставні слова, вставні конструкції, парентеза. Павло Штепа у «Словнику чужо слів» подає таке визначення: парантеза - (грам.) дужки. [48, с.90] .

У «Словнику іншомовних слів» дається таке визначення поняттю «парантеза»: «*parentesis* (гр.) – введення у фразу елементів, часто не пов'язаних з нею синтаксично (вставні і вставлені слова, словосполучення і речення), що посилюють або доповнюють; виділяються розділовими знаками» [4, с. 413] .

У “Словнику лінгвістичних термінів” щодо вставних конструкцій викладено, що це синтаксичні одиниці, які використовуються в різних стилях, у науковій промові вони висловлюють відношення між частинами висловлювання, що спрямовано на створення підкресленої логічності наукового висловлювання: «…предмет обмежується стилістично забарвленими мовними одиницями» [6, с. 199].

Для посилення виразності вставні слова та конструкції можуть використовуватися в художній мові. Завдяки їм мова стає більш експресивною [51].

Термін вставне речення та вставна конструкція визначаються як: «речення, що вставленев інше, і, на відміну від вставного, характеризується наявністю

синтаксичного зв'язку з тим чи іншим членом речення або з усім реченням в цілому, наприклад: *Ця людина – вона виявилася старим другом мого батька – приїхала уночі.*

Вставні речення вносять у речення зауваження, уточнення, пояснення, виправлення тощо. Саме тому вони можуть використовуватися у різних стилях. Вставні речення роблять мову точнішою, логічною. Вони можуть використовуватися у різних типах текстів: у міркуванні, оповіданні, описі [39].

Визначення, наведене І. І. Слиньком, Н. В. Гуйванюк, поєднує в собі семантичну та морфологічну характеристику вставних компонентів, вставні слова трактуються як «досить широке і легко поповнюється угруповання лексико-синтаксичних одиниць – словоформ і по-різному стійких поєднань, що виражають ставлення до повідомлення або його характеристику: експресивну реакцію повідомлення; підкреслення, виділення якоїсь його частини; характеристику сполученого з погляду його зв'язків та відносин, достовірності чи недостовірності; за характером перебігу в часі; віднесення повідомлення до його джерела [41].

Зауважимо, вставні модальні компоненти не змінюють загальної структурно-семантичної схеми речення, вони збагачують її різноманітними суб'єктивно-модальними смислами у логіко-семантичній структурі висловлювання, виконують роль предикату, аргументом якого служить деяка пропозиція подієвого чи оцінного характеру [2].

Дуже важливим періодом в історії дослідження вставних компонентів є 50 - 60 ті роки XX століття, в цей час з’являється робота Б.М Кулика «Курс сучасної української літературної мови», в якій було поставлено цілу низку питань, пов'язаних із проблемою модальності, а також пропонувалася докладна класифікація модальних слів, що містить 12 основних розрядів (її вважають першою розгорнутою класифікацією вставних компонентів). Мовознавець диференціює такі групи:

1. Розряд модальних слів, що означає чужий стиль вираження, суб'єктивну передачу чужої мови, думки, а також її оцінку з боку того, хто говорить. Тут він виділяє дві підгрупи:

а) словосполучення, що складаються з орудного відмінка іменника з прийменником, зазвичай з приєднанням визначення у формі узгодженого прикметника або родового відмінка особового займенника або іменника: *за свідченням будь-кого, за думкою, за словами, за розповіддю, за описом, за висловом, за переказами, за чутками*;

б) група неозначено-особових чи безособових дієслівних форм або дієслівних синтагм типу: *каже, кажуть, як кажуть* та ін.

2. Модальні слова/вставні синтагми, що містять оцінку самого стилю, способу вираження. Сюди відносяться такі як: *буквально, коротко кажучи, взагалі кажучи* та ін.

3. Модальні слова, що позначають характер мовної експресії або емоційний тон висловлювання; підкреслює експресивні відтінки виразів. Цей розряд складається з фразових кліше: *не в образу буде сказано, зізнатися, сказати* та ін.

4. Модальні слова, в яких полягає емоційне висвітлення самої реальності, що зображується. Сюди відносяться: *чого доброго, мабуть, напевно* та ін.

5. Модальні слова, що позначають не емоційну, а розумову логічну оцінку повідомлення: *ймовірно, зрозуміло, безперечно, безумовно, очевидно, мабуть, зрозуміло, можливо, дійсно, справді.* Цей розряд слів виражає складну і багату на відтінки гаму модальних оцінок від суто суб'єктивної і дещо сумнівної оцінки факту до об'єктивного, логічно обґрунтованого визначення достовірності.

6. Модальні слова та словосполучення, що виражають відношення змісту будь-якого відрізка мови до загальної послідовності думки в ході висловлювання. Сюди належать: *зокрема, наприклад, головне, наприкінці, зрештою, втім* та ін.

7. Модальні слова, що позначають порядок руху думок у числовій послідовності: *по-перше, по-друге* та ін.

8. Модальні слова для вираження суб'єктивної раптовості пригадування, приєднання щодо асоціації: *до речі, один до одного, до того ж* та ін.

9. Порівняльні частки і частки прислівника: *начебто, ніби.*

10. Модальні слова, властиві діалогічному мовленню і укладають у собі заклик до співрозмовника, прагнення порушити його увагу до чогось, підкреслити перед ним щось, якийсь факт чи викликати у ньому те чи інше ставлення до повідомлення. Наприклад, *бачиш (те)* та ін.

11. Вставні слова, що позначають кількісний ступінь. Вони стають виразом суб'єктивної оцінки міри, числа чи ступеня чогось. Наприклад, *найбільше, найменше*.

12. Гібридні або перехідні типи слів та виразів, що поєднують модальні оцінки із значенням інших категорій. З ними легко зближуються вигуки: *слава Богу, їй-Богу* та ін. [25].

Можна сміливо сказати, що наведена диференціація слугувала основою для багатьох інших пізніших семантичних класифікацій вставних компонентів, запропонованих українськими лінгвістами. Так, авторка розділу “Синтаксична модальність речення” та “Синтаксично ізольовані частини речення” Л.О. Кадомцева сучасної української літературної мови за редакцією І.Л. Білодіда, розглядала питання про семантичні різноманітності вставних одиниць, пропонуює схожу класифікацію з виділенням десяти груп:

− достовірність, повна відповідність змісту промови фактам насправді; імовірність;

− джерело сполученої думки;

− логічні та експресивні відносини між думками;

− емоційні відносини того, хто говорить до описуваного;

− оцінки значущості факту, що повідомляється;

− раптове пригадування чогось;

− оцінки стилю;

− різні заклики до співрозмовника;

− модальні значення поряд з вигуками [46, с. 228].

Схожою є і класифікація вставних компонентів у підручнику «Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови», де В.М. Русанівський виділяє вже 7 груп вставних одиниць, що реалізують такі суб'єктивно-модальні значення:

1. Значення акцентування, підкреслення, виділення у поєднанні з посиленням та зі зверненням до адресата, з бажанням привернути увагу співрозмовника виражається вставними словами, поєднаннями та вставними пропозиціями: *нагадую, повторюю, наголошую, що ще важливіше, що важливо, що суттєво, уявіть, чи повіриш, можете собі уявити.*

2. Значення вираження суб'єктивного відношення, емоційних реакцій, інтелектуальних оцінок самого промовця. Тут виділяється кілька груп:

− радості, схвалення, позитивної оцінки: *на щастя, до щастя, на задоволення, що добре, на радість*;

− жалю, несхвалення, негативної оцінки: *на жаль, до сорому когось, на прикрість, на біду, грішною справою* та ін.;

− здивування: *дивно, дивна справа, незрозуміла справа, дивовижно*;

− побоювання: *не дай Бог, не дорівнює година*;

− компоненти, що виражають різний ступінь достовірності повідомлення (впевненість, невпевненість, можливість, припущення та ін.): *без сумніву, мабуть, видно, знати, в самому справа, здається, здавалося*.

Ці вставні компоненти – «верифікатори», що встановлюють відповідність сказаного дійсний стан справ за відсутності у суб'єкта мови повної інформації про її предмет, рідше – незалежно від наявності або відсутності у того, хто говорить вичерпних відомостей про свідомий факт. У рамках цього розряду можуть бути виділено два мікрополя:

− ймовірності (кількісна оцінка наявних у суб'єкта знань про ситуацію модальними словами *мабуть, напевно, припустимо,* та ін.)

− істинності (вираз суб'єктивної думки, впевненості щодо істинності чи проблематичності висловлюваної вставними компонентами інформації − *здається, правда, вірно, звичайно, безперечно*).

3. Ставлення до стилю, до манери мови, до характеру та способу викладу: *краще сказати, інакше кажучи, прямо сказати, грубо кажучи, якщо можна так висловитись, вірніше сказати, коротше кажучи, одним словом, іншими словами, простіше сказати*.

4. Вставні компоненти, що використовуються для передачі зв'язків, ускладнень і залежностей: *крім того, до того ж, на довершення всього, до того ж, понад того, причому, отже, тим більше, по-перше* та ін.

- значення відповідності чомусь: *як водиться, як повелося, за звичаєм, як завжди*;

- значення незалежності від чогось, протиставленості: *навпаки, як ти хочеш, воля твоя, воля ваша*.

5. Для віднесення до джерела інформації використовуються такі компоненти, як: *за чутками, як чути, з погляду когось, я вважаю, як кажуть, як вважають, як пишуть, як вказувалося, на мою думку, по-твоєму, як виявилось, як відомо.*

6. Характеристика сполученого з боку міри, ступеня або обмеженість чимось виражається компонентами: *щонайменше, принаймні, тією чи іншою мірою, значною мірою.*

7. Характеристика щодо протікання у часі, стосовно часу передається вставними компонентами: *трапляється, як це буває, як це трапляється* [37].

У ще одній семантико-прагматичній класифікації, запропонованої І.І. Слиньком, виділяється вісім груп вставних компонентів:

1. Впевненість: *звичайно, зрозуміло, вважаю, безперечно, правда, насправді, без сумніву, безумовно, дійсно* та ін.

2. Невпевненість: *напевно, здається, мабуть, очевидно, видно, можливо, вірно, треба вважати* та ін.

3. Емоційна оцінка: *на щастя, на нещастя, на радість, на жаль, дивна річ, відома справа.*

4. Джерело повідомлення: *за переказами, за чутках, на мою думку, кажуть, пам'ятається, відомо, чути, на думку, за словами.*

5. Логічні зв'язки та відносини між частинами висловлювання: виділення чи протиставлення частин пропозиції, вказівкана зв'язок думок, послідовність їх викладу, виконання узагальнюючої, резюмуючої функції, розстановка смислових акцентів, визначення відношення даної пропозиції до ширшого контексту: *до речі, наприклад, нарешті, зокрема, головне, загалом, між іншим, по-перше, по-друге, повторюю, значить, виходить, отже, таким чином.*

6. Оцінка стилю висловлювання: *за висловом, коротше, іншими словами, прямо скажемо, говорячи образно, чесно кажучи.*

7. Ступінь звичайності фактів: *зазвичай, буває, трапляється, як водиться, як завжди.*

8. Привернення уваги до повідомлення: *бачиш (те), знаєш (те), пам'ятаєш (чи), розумієш (чи), уяви, послухай та ін* [41, с. 205].

Отож, на прикладі всіх наведених вище диференціацій можна простежити, які зміни зазнавала класифікація С.П. Бевзенка у її пізніших варіантах, модифікованих і переосмислених.

У рамках модальності достовірності вчені виділяють два класи предикатів ментального стану − предикати, що виражають модус думки, типу рахувати, і модус знання, типу знати [50, с. 160]. Відповідно до цих класів К.Ф. Шульжук увів відповідну класифікацію вставних слів, що виражають оцінку достовірності інформації:

− вставні слова, що виражають модус думки – *напевно, безперечно, безумовно, безсумнівно, думається, очевидно, без сумніву, мабуть, треба думати, можливо, швидше за все, може бути;* вони співвідносяться семантично з дієсловами: *вважати, думати, допускати*;

− вставні слова, що виражають модус знання, насамперед – сприйняття: *здається, ясно, безперечно, начебто,* співвідносні з дієсловами: *бачити, відчувати, знати* [50, с. 302].

Однією із сучасних класифікацій у межах семантико-прагматичного підходу є класифікація О.Д Пономарева. Аналізуючи семантику вставних елементів, одним із перших українських лінгвістів пропонує розглядати систему

вставних компонентів із точки зору комунікативної прагматики. У його класифікації, «впливова» семантика вставності реалізується набором таких значень:

− вставно-модальні (*звичайно, ймовірно);*

− вставно-емоційні (*на щастя, на жаль*);

− вставно-авторські (на *мою думку, на думку багатьох*);

− вставно-узагальнювальні (*буває, як завжди*);

− вставно-контактні (*чи бачите, погодьтеся, зізнаюся*) [35, с. 135].

С.О. Караман та О.В. Караман виділяють кілька основних груп вставних слів із точки зору їх походження, тобто співвідносності з тими частинами мови, які були залучені до процесу модаляції:

1) вставні слова, що являють собою різні форми іменника з прийменником і без прийменника: *право, словом, благо, чи не правда (бо), на щастя, до щастя, на нещастя, на біду, по честі, по совісті* та ін.;

2) група вставних слів прислівникового походження: *краще, чи не краще (є), дійсно, відомо, мабуть, просто, навпаки, точно, нарешті, до речі, істинно, справді, безсумнівно* та ін.

3) віддієслівні вставні слова:

- співвідносні з особовими формами дієслова: *скажу, соромлюся, сподіваюся, уявіть, зауважу, запевняю, подумайте, чи бачите, слухай, послухай (ж), думаю, не сперечаюся, знаєш, кажуть, повірите чи, повіриш, повір (же), помилуй (те);*

- інфінітивні за походженням: *знати, зізнатися, сказати*;

- співвідносні з дієсловами у безособовому вживанні: *бувало, здається / здавалося (-ся), пам'ятається,трапляється / траплялося;*

4) вставні одиниці, співвідносні з дейктичними словами (вказівні): *ніяк, по-нашому, на мене, на тебе, тим часом, між, між іншим, навпаки, до того ж(е);*

5) вставні одиниці, співвідносні з сполучниками: *проте (ж)* [17, с. 431].

За граматичною характеристикою «стрижневого» слова М.Я. Плющ поділяє вставні словосполучення на дві групи:

1) іменні: *на нещастя, до моєї напасті, до мого горя, на біду його, принаймні, одним словом, до моїх сліз, до мого смутку, до її сорому, за думкою моєю, за думкою твоєю, за твоїми словами, на своє лихо* та ін.

2) дієслівні: *статися може/може статися, бути може / може бути, і то сказати, так би мовити, просто сказати, сказати правду, нічого сказати, воістину сказати, ясніше сказати, наприклад сказати, по совісти зізнатися, будьте ласкаві знати, сказати без багатьох слів*.

За морфологічним висловом вставні слова найчастіше співвідносяться або з іменниками, або з дієсловами, або з прислівниками.

Вставні слова іменного типу виражаються:

− іменниками (без прийменника або з прийменником), наприклад: *правда, словом, без сумніву, на щастя, на біду*;

− прикметниками (субстантивованими), наприклад: *між іншим, найголовніше*;

− займенниками (у поєднанні з прийменником), наприклад: *крім того;*

− вставні слова прислівникового типу співвідносні з прислівниками, наприклад: ма*буть, безсумнівно, вірніше, до речі, нарешті*;

Вставні слова дієслівного типу виражаються:

− особовими формами дієслова, наприклад: *чи бачиш, уявіть собі, думаю, гадаємо, кажуть, розповідають* (вставні конструкції цього типу стоять на межі між вставними словами та вставними реченнями, тому що слова типу *думаю, гадаємо* розглядаються як односкладові конкретні особові речення, а слова типу *кажуть, розповідають* – як односкладові неозначено - особові пропозиції);

- інфінітивами або інфінітивними

поєднаннями, наприклад: *мабуть*, *зізнатися, до речі сказати, по правді сказати*;

- дієприслівниками (у поєднанні з прислівником чи іменником), наприклад: *точніше кажучи, м'яко кажучи, правду кажучи, щиро кажучи* [33, с. 343].

У.Б. Добосевич у статті “До питання про частиномовний статус модальника” розглядає питання про модальник як окрему частину мови. Варто

зауважити, що питання виділення модальника як частини мови мовознавці розглядали як явище транспозиції, тобто модаляції, що полягає в переході різних частин мови у модальник. Підґрунття виділення модальника робить його своєрідна позиція вставного слова у складі пропозиції.

При виділенні модальника як частини мови Ю.Шевельов висловлює декілька зауваг щодо вставних слів та зосереджує увагу на їх відмінності від прислівника та від вставних речень, оскільки у структурі пропозиції наводяться додаткові відомості, а не окреслюється ставлення мовця до висловленої думки.

На думку А.Загнітка, модальні слова є засобом вираження об’єктивної модальності, яка притаманна і вставним словам.

Цікавим є погляд В. Горпинича, який розглядає модальник як повноцінний та рівноправний складник у системі частин мови. Учений вбачає особливість модальника у зв’язку з його роллю вставного слова у структурі пропозиції, що вказує на взаємозалежність між семантичними та синтаксичними критеріями, які використовуються для визначення частин мови [9, с. 153-155].

У СУМ-11 і СУМ-20 граматична характеристика аналізованих одиниць зводиться до коментаря “у значенні вставного слова” [46,с. 238].

Отже, вставними, називаються слова, словосполучення та речення, граматично не пов'язані з членами речення, та виражають ставлення того, хто говорить до висловлюваної думки.

1.2. Погляди вчених на природу вставних слів

Вставні конструкції (слова, словосполучення, речення) − особлива комунікативно-синтаксична одиниця модальної сфери мови, що позначає ставлення того, хто говорить до висловлювання.

Слово (або група слів), що виражає розумове та/або емоційне ставлення того, хто говорить до різних аспектів власного висловлювання: його достовірності, композиційно-логічної організації, змісту [5.].

Традиційно вставні конструкції описуються поряд із елементами, що ускладнюють структуру речення, хоча питання про причетність вставних слів, словосполучень та вставних речень до ускладнення простого речення вирішується неоднозначно. Так, І. Завальнюк вважає, що немає достатніх підстав вважати вставні конструкції одним із видів ускладнення, адже вставно-модальні слова вносять у речення додатковий зміст, але вони іншого порядку, ніж ті значення, які створюються членами речення, що ускладнюють [14] .

Своєрідність синтаксичного статусу вставних конструкцій зазвичай пояснюється лише тим, що вони є редуковані структурою, котра іноді за змістом, є реченням.

Вперше про вставні елементи заговорили античні вчені і філософи, причому розглядалися ці явища з погляду риторики. Виділялася така фігура мови, як парентеза – «...коли в середину зв'язного мовлення вриваються слова, які мають якесь інше значення» [16, с. 47].

Цей стилістичний прийом дозволяв, якщо використовувати його в міру, збільшити емоційність та переконливість мови: «Коротка вставка надає промові емоційності, довга робить її розлогою, а велика кількість вставок призводить до перевантаженості» [16, с. 48].

У міру розвитку писемності та друкарства сформувалися правила виділення таких вставок на письмі знаками пунктуації: комами, дужками, тире, які відбивали смислову та інтонаційну відокремленість подібних елементів.

Питання про категорію вставності та її компоненти – одне з дискусійних питань синтаксичного вчення. Проблема вставних конструкцій привертає до себе пильну увагу дослідників протягом усієї історії української лінгвістики. Досі визнається, що «лінгвістична сутність, природа вставності ще не визначена з належною глибиною та всебічністю» [14, с. 12].

Вставні слова та вставні конструкції є особливим елементом ускладнення синтаксичної структури простої пропозиції, яка використовується з метою «актуалізації індивідуально-авторських коментарів» [3, с. 6], тобто виступає як засіб репрезентації в тексті автора (оповідача) та зв'язку його з читачем.

Варто зазначити, категорія вставності − широке лінгвістичне явище. Традиційно в рамках категорії вставності прийнято розглядати як вставки і власне вставні компоненти; в українському мовознавстві ці синтаксичні явища найчастіше поєднуються під загальним терміном «парентези» [13, с. 16], «парентезних внесень» [13]; варто також відзначити, що у лінгвістичній спадщині дискусійною залишається виправданість такого об'єднання.

Практично всі вставні конструкції відносяться до необов'язкових синтаксичних елементів, тобто використання їх повністю залежить від намірів автора, від бажання висловити той чи інший зміст, емоцію, від прагнення впливати на читача.

Видається не зайвим звернутися до досліджень лінгвістів, що стояли біля витоків синтаксичної теорії. Лінгвісти XX ст.: О. Потебня, П. Житецький, І. Огієнко, розглядали вставні компоненти як частину незакінченого речення у складі складного. Цієї точки зору дотримувався і академік М. Жовтобрюх, який підкреслює граматичну ізольованість вставних конструкцій: вставні слова «стоять поза реченням, але вставлені в нього» [44].

У лінгвістичній літературі існує велика кількість публікацій, присвячених семантико-прагматичній диференціації вставних компонентів, проте досі серед лінгвістів немає єдиної позиції з цього питання. До однієї з ранніх класифікацій компонентів категорії вставності можна віднести запропоноване С.П. Бевзенком виділення трьох розрядів вставних слів:

− вставні слова, що показують ставлення того, хто говорить до будь-якої думки;

− вставні слова, що вказують на джерело інформації;

− вставні слова, що показують логіку та порядок викладу [3, с. 178].

У сучасному синтаксисі використовуються різні терміни позначення такого явища, як вставність: «вставні елементи», «вставні одиниці», «вставні компоненти» та «вставні конструкції» [26].

У роботі ми дотримуємось загальноприйнятого терміну «вставні конструкції», оскільки аналіз матеріалу показав, що дані одиниці не завжди можна строго класифікувати: вони можуть мати різне число складових компонентів.

О.М. Пазяк стверджує, що вставні конструкції отримали свій розвиток на основі розмовної мови: у репліках, перебиваннях мови, що виникають з асоціації часто для уточнення або роз'яснення основної інформації та служили засобом вираження додаткових думок того, хто говорить [32, с. 117].

До кінця XVIII ст. кількість вставних конструкцій значно зросла, і тому XVIII ст. вважається часом їх становлення [47, с. 101].

Вставні конструкції як унікальне синтаксичне явище ще довгий час привертало увагу вчених. Протягом тривалого часу, до 50-60-х років XX ст., вони не відмежовувалися від вставлених.

Автори «Історія української мови (Синтаксис)» відзначають, що вставні слова виражають різноманітні модальні відтінки ставлення мовця до висловленої думки. Та звертають увагу на те, що вживання вставних слів значно розширюється у староукраїнській мові, наприклад: Я, ***мовить***, Романе, твоего не буду рубати лѣса и стѣнок [33]

Дослідження було продовжено у 70 – 80-ті роки на матеріалі сучасних європейських мов. Зверталася увага на проблеми структурної організації конструкцій, їх функціонально-семантичних особливостей, інтонаційних відмінностей із вставними, роль вставних конструкцій в організації висловлювання та тексту [30, с. 119].

На матеріалі писемного мовлення важко провести точний кордон між вставними конструкціями, що імітують розмовні вставки, та власне книжковими вставними конструкціями як специфічними синтаксичними утвореннями, що становлять особливий тип оповідання [28, с. 57].

Слід зазначити, що в академічних граматиках ми не знайдемо розділу про вставні конструкції, оскільки у цих граматиках пропозиції описуються з позиції структурних схем. У структурну схему простої пропозиції входить лише предикативний мінімум: двоскладовий - підмет і присудок, односкладовий - головний член і деякі розповсюджувачі структурної схеми (наприклад, детермінанти). Тому в академічних граматиках ускладнюючі компоненти пропозиції не описувалися [8, с. 139]

Особливістю вставних конструкцій є їх спонтанний характер, який, як підкреслює І.В. Житар, відрізняє їх від вставлених конструкцій, які плануються заздалегідь. Саме вони містять відомості, що виникли в момент висловлювання, які не передбачаються заздалегідь. Як відомо, спонтанність характерна для невимушеного мовлення, проте, вставки можуть плануватись і заздалегідь у текстах книжкових стилів (художнього, публіцистичного, наукового та офіційно-ділового). Вставні конструкції дозволяють вести оповідання у кількох планах. У цьому випадку вони руйнують «синтаксичну одноплановість висловлювання як особливий спосіб подачі думки, метод авторського коментування тексту» [12, с . 337].

За спостереженнями І.В. Житаря, вставні конструкції коментують зміст пропозиції або окремих її членів, роз'яснюють його, уточнюють, доводять, дають додаткові відомості.

Вони несуть у собі принагідні зауваження щодо змісту основної пропозиції та інтонаційно виділяються, тим самим розриваючи та порушуючи його інтонаційну єдність [29, с. 4].

Попри багатоплановість термінології, саме явище має досить конкретне тлумачення. Так, вставні конструкції є самостійною синтаксичною категорію, до якої вдається автор висловлювання з метою репрезентації власного ставлення до

інформації, що повідомляється в пропозиції. За змістом вставні конструкції можуть мати відношення як до окремих членів речення, так і до всієї пропозиції цілком. Характерною рисою в конструкції є відсутність граматичного зв'язку між ними та членами речення, у той час як самі членами речення не є.

Висловлюючи загальне функціональне значення, вставні конструкції можуть бути різними за структурою, на що вказували І.В. Житар, Т.А. Давиденко, А.П. Загнітко та ін. У працях автори зазначають, що вони можуть бути виражені: мінімальними та найпростішими (наприклад, тільки знак оклику або знак питання, що передає відношення до думки) одиницями; окремими словами; словоформами; словосполученнями; простими пропозиціями (двоскладовими та односкладовими); складними пропозиціями; цілими абзацами.

1.3. Місце та функції вставних слів

Вставні компоненти тісно пов'язані з актуальним членуванням пропозиції. Синтаксично вставний компонент, як правило, займає контактну позицію щодо актуалізованого члена пропозиції. Позиція вставного слова – це позиція підпорядкованості [36, с. 326-333].

За спостереженнями Л.В. Азарової, вставні слова коментують зміст пропозиції або окремих її членів, роз'яснюють його, уточнюють, доводять, дають додаткові відомості. Вставки несуть у собі зауваження щодо змісту основної пропозиції та інтонаційно виділяються, тим самим розриваючи та порушуючи його інтонаційну єдність [1, с. 4].

Висловлюючи загальне функціональне значення, вставні конструкції можуть бути різними за структурою, на що вказували М.Я. Плющ, М. І. Степаненко, О. М. Горошкіна, О. А. Копусь, В. І. Тихоша, Бакум З. П., Решетілова О. М., та ін. У працях автори зазначають, що вставні слова можуть бути виражені: мінімальними та найпростішими одиницями; окремими словами; словоформами; словосполученнями; простими пропозиціями (двоскладовими та односкладовими); складними пропозиціями; цілими абзацами [42].

Значну роль мають роботи М.А. Жовтобрюха та Б.М. Кулика. У «Курсі сучасної української літературної мови» (1972) науковці докладно описали структуру, семантику, способи приєднання, позиція та функції вставних слів та конструкцій. Конструкції «вносять додаткові, принагідні зауваження та інтонаційно відокремлені, називаються вставними. Ті ж функції частково можуть виконуватися вставкою у речення окремих слів або поєднанні слів, які є реченням [25, с. 167].

Слід зазначити, особливістю вставних слів є їх позиція у реченні: вони можуть розташовуватися на початку, у середині чи в кінці речення. Це пояснюється їх значенням: як було зазначено вище, вставні конструкції доповнюють, роз'яснюють, пояснюють сказане раніше.

Дискусійним залишається питання про місце вставних слів у системі простого ускладненого речення. Протягом тривалого часу вставні слова не вичленовувалися зі складу вставлених. Згодом більшість вчених вичленували їх і розглядають як самостійні [35], оскільки вставні конструкції значно ускладнюють синтаксичний лад і семантику, що поєднує їх речення.

Дискусійним є і пунктуаційне оформлення вставних конструкцій та слів [34].

Використання дужок для оформлення вставок викликане багатозначністю та «перевантаженістю» комами та тире. У XVIII ст. вставки несли в собі функції пояснення (зокрема, перекладу іншомовних слів), мотивації, уточнення, посилання на джерело інформації, а також передачі факультативної інформації: додаткових відомостей, принагідних зауважень оцінного та емоційного характеру, авторського коментаря за прямої мови [4, с. 58].

Варто зауважити, що вставні слова характеризуються такими загальними ознаками:

− до їх складу не входять слова з конкретно-предметними значеннями: зі сторони лексико-семантичної організації ця група обмежена дієсловами, іменниками, прислівниками та фразеологізмами зі значенням думки, сприйняття, оцінки, емоційних, інтелектуальних, вольових станів, різноманітних відносин, зв'язків та залежностей, ступеня, якісність чи кількісність;

− із боку граматичної організації ця група достатньо строката. У ній представлені відмінювані форми дієслова, інфінітиви, дієприслівники, іменники в різних відмінкових формах, без прийменників і з прийменниками, прислівники та предикативи, а також дієслівні та іменникові фразеологізми. У більшості випадків вставні компоненти зберігають лексичні та граматичні зв'язки з відповідним словом, з його парадигмою; такі зв'язки втрачені чи ослаблені лише у фразеологізмів (наприклад, *саме собою, власне кажучи, чого доброго, на ту біду, не рівна година, зрештою, тим більше, щонайменше, принаймні*), а також у незначної кількості вставних слів, таких, як *звичайно, по-перше, по-друге*. Однак і в тому випадку, коли живі граматичні та лексичні зв'язки у вставному слові чи

поєднанні зберігаються, воно виявляється відокремленим від системи форм відповідного слова, формально та функціонально ізольованим від членів його парадигми; особливо очевидно це у вставних словах і поєднаннях – відмінкових формах із прийменниками: *на жаль, по суті, без сумніву, без перебільшення, в якомусь сенсі, до того ж, чуткам, крім того*, а також у поєднанні із дієприслівником та інфінітивом: *власне кажучи, чесно кажучи, краще сказати, вірніше сказати, нема чого сказати.*

− вставні слова, вставні словосполучення та речення об'єднуються специфічною функцією, що протиставляє їх усім іншим класам слів і зближує їх з модальними частинками: вони завжди так чи інакше характеризують висловлювання з позицій того, хто говорить, висловлюють ставлення того, хто говорить до повідомлення [35].

З.М. Терлак у “Пунктуаційному словнику” зауважує, що функцію вставних компонентів виконують і різноманітні речення, які можуть виражати всі ті значення, що й вставні слова та словосполучення. Виділяються комою (чи комами):

- невеликі за обсягом вставні речення (Співаєш ти, ***всяк згодиться***, прегарно; але послухай, як шепоче ліс);

- вставні речення, що приєднуються за допомогою підрядних сполучників і сполучних слів *як, що, щоб* та інших (***Що не кажіть***, Гоголь душею і натурою наш) [45]**.**

Всі ці ознаки характеризують вставні слова як особливе лексико-синтаксичне угруповання, що дає загальну оцінку повідомлення, вказує на джерело та спосіб повідомлення, зв'язок із контекстом, порядок дотримання компонентів висловлювання.

Синтаксисти зазначають, що вставні конструкції можуть мати різні функції [40].

Становлення функцій вставних конструкцій відбувалося у мові поступово. Так, на початку XVIII століття у діловій мові за вставними конструкціями насамперед закріпилися такі функції, які були необхідні тому, хто пише для

правильного та ясного викладу (це функція пояснення – зокрема, переклади іноземної мотивації та посилання на джерело інформації). На початоку XX століття основною стала функція передачі додаткових відомостей, які не є необхідними для розуміння інформації, викладеної в основному реченні [12, с. 15].

А.П. Загнітко в «Теоретичній граматиці української мови» припускає, що вставні конструкції можуть бути викликані змістом усього речення чи окремого слова, мати відомості або зауваження про щось, що зіставляються або протиставляються тому, про що йдеться в основному реченні [15, с.16].

Вставні слова можуть мати різні значення: вказівка на дію, повідомлення про факти, які розкривають причину того, про що йдеться в основному реченні [15, с.48].

Л. Азарова зазначає, що вставні конструкції, які носять характер додавань, зауважень, пояснень, роблять висловлювання більш повним та ясним чи посилюють його. Науковиця додає, що відсутність таких вставних слів «не позбавила б думку її основного змісту» [1, с. 93].

І.В. Житар виділяє дещо інші функції вставних слів. На його думку, «…вставні конструкції мають додатковий або застережний характер та об'єктивно-модальний зміст. Їм притаманні такі функції: уточнення, пояснення та емоційний супровід висловлювання» [12, с. 260].

А.К. Мойсієнко виділяє такі функції вставних слів в основному реченні:

1) пояснення;

2) мотивація;

3) посилання на джерело інформації;

4) передача додаткових відомостей та принагідних зауважень [28, с. 100].

А.П. Романченко, проаналізувавши стилістичні функції вставних конструкцій, приходить до висновку, що вони можуть використовуватися в різних стилях мовлення (науковому, діловому, публіцистичному), але найчастіше вживаються «у розмовній мові» та «в мові художнього стилю». Крім цього, автор зауважив, що «стилістичні функції вставних конструкцій обумовлені їхнім

лексичним складом (книжна чи розмовна лексика, ступінь фразеологізації), синтаксичною структурою, емоційно-експресивним забарвленням» [36, с. 205].

Дещо інший підхід при визначенні функцій вставних конструкцій спостерігаємо у Т.В. Дробної. Дослідниця вважає, що «до визначення функції вставності можна йти двома різними шляхами: від структури речення та від структури висловлювання» [31, с. 205]. Тобто авторка поділяє явища мови та мовлення, відповідно виділяє вставні конструкції конструктивного та неконструктивного типу.

Вставні слова та речення збагачують та розширюють зміст висловлювання. Найбільш характерними є такі функції:

1) пояснювально-уточнювальна (повторне найменування, конкретизація);

2) причинно-мотивувальна;

3) довідково-відсилочна;

4) коментуюча, модально-оцінна [36, с. 159].

Найбільш детальну класифікацію функцій вставних конструкцій, на нашу думку, подає І.Р. Вихованець. Мовознавець прокоментував дев'ять функцій:

1) тлумачення слів та виразів основного висловлювання;

2) уточнення змісту основного висловлювання загалом або окремих його компонентів;

3) вираз загального поняття, сенс якого конкретизовано в основне речення;

4) пояснення за допомогою приєднання нової думки, що поглиблює та розвиває зміст основного висловлювання;

5) вираження емоційно-оціночного ставлення до будь-кого або чогось;

6) пояснення власних імен осіб та їх прізвиськ або найменувань неживих предметів;

7) передача зауважень автора, що вводяться у пряме мовлення та вказують на поведінку того, хто говорить у момент промови або на його душевний стан;

8) передача якісно-емоційної оцінки висловлювання;

9) покликання на використане автором літературне джерело [5, с. 178].

Інтерес до вставних конструкцій не слабшає і зараз. Так, матеріалом для досліджень К. Писаренко послужили мистецькі твори Г. Тютюнника, в яких авторка проаналізувала текстоутворюючі функції вставних слів. Синтаксистка виділила чотири основні функції вставних слів, зазначивши при цьому, що вони важко піддаються суворій систематизації:

1) уточнення місця та часу дії;

2) роз'яснення описуваної ситуації чи поведінки героїв;

3) особлива думка автора;

4) інша, найрізноманітніша реакція автора або того, хто говорить на сказане [29].

О.О. Новікова, проаналізувала вставні слова у сучасних текстах художньої літератури і зробила висновок, що це особливий вид «експресивної синтаксичної побудови висловлювання», яке різко розриває логіко-граматичні відносини основного речення та вносить до нього додаткову інформацію оцінного та емоційного характеру [31, с. 30].

На її думку, вставка дозволяє автору внести до тексту свої зауваження, поправки, висловити своє ставлення до тієї чи іншої події, описаної у базовій пропозиції. Емоційна та оцінна вставна конструкція допомагає економним чином впливати на читача та спонукати його до роздумів [30, с. 31].

За спостереженнями О.О. Новікової, головне призначення вставних слів – передача семантично необмеженого кола відомостей, додаткових до змісту основної частини пропозиції або будь-якого її компонента.

Письменник із метою актуалізації виносить ці відомості на особливу площину семантико-синтаксичних умов даного висловлювання чи цілого контексту [31, с. 34].

Цінними для коментування художнього тексту є висновки, до яких приходить О.О. Новікова:

1) вставні слова, що містять авторські коментарі оціночного та емоційного характеру, займають домінуюче становище у сучасній актуалізуючій прозі;

2) важливою стилістичною функцією вставних слів у художньому тексті є створення двох паралельних мовних планів. Другий мовний (оповідальний) план дозволяє передати найрізноманітніші змісти, які пов'язані з оцінками, емоціями, переживаннями та станами суб'єкта мови;

3) «експресивно-емоційно – оціночні обертони», які свідомо чи несвідомо застосовує письменник беруть участь у створенні його психологічного портрета, відображають рух його душі та виражають його світовідчуття [29].

Зауважимо, що питання про функції вставних слів є актуальним і досі. Так, наприклад, докладну класифікацію функцій вставних слів подає Ю. О. Карпенко:

− введення до тексту певної цитати, що експресивно трансформує інформативний план оповідача;

− портретна характеристика персонажа чи значуща деталь, здійснює взаємодію зорового та звукового плану тексту (особливе семантичне навантаження отримують дієслівні лексеми, які передають процеси мови);

− деяка зміна вихідного тексту (поява оцінного компонента може бути пов'язано з певною деталлю в рамках вставки);

− скерування читача до письмового тексту;

− актуалізація дій та жестів персонажа (а через них – його внутрішнього стану), що дозволяє організувати зоровий план сприйняття тексту, зокрема – через його збільшення чи відновлення певних елементів»;

− типовість певних дій чи жестів під час прямої мови;

− зміна адресата мови чи спрямованості дії;

− відсутність певної, очікуваної дії у певній ситуації;

− мотивація морально-психологічного стану персонажа;

− передача почуттів персонажа;

− передача дій інших персонажів та їх реакція на пряму мову;

− показати особливості вимови персонажа (прагнення відобразити внутрішній світ, стан персонажа);

− мотивування мови персонажа;

− індивідуальні особливості мови персонажа;

− передача прямої мови персонажа всередині авторського оповідання (зауваження героїв щодо описуваної ситуації);

− співвідношення вимовної та внутрішньої мови;

− передача додаткової інформації про персонажа художнього твору;

− вікова характеристика;

− прізвиська персонажів;

− передача додаткової інформації про предметний світ;

− вказівку на час дії;

− авторські спостереження загального плану;

− відображення фактів біографії чи певної звички автора [30].

У процесі аналізу над типами функцій вставних конструкцій Ю.О. Карпенко дійшов до висновку, що «найхарактернішими функціями вставних слів є організація взаємодії різних мовних планів, передача додаткової інформації про персонажа художнього твору, створення образу автора (оповідача) та моделювання його комунікації з читачем» [19, с. 174 - 178].

На нашу думку, більш універсальний характер має класифікація функцій вставних конструкцій, запропонована у статті А.П. Романченка «Вставні конструкції в науковому мовленні Ю. О. Карпенка». Він розглядає особливості вставних слів на матеріалі текстів сучасної української літератури останніх десятиліть. Проаналізувавши матеріал, він виділив три основні функціональні групи вставних слів:

1) вставки, які виступають в уточнювально-пояснювальній функції;

2) вставки, які повідомляють про додаткову інформацію;

3) вставки, що виконують емоційно-експресивну та емоційно-оцінну функції [37, с.251].

У своїй роботі ми спиратимемося саме на цю класифікацію.

Висновки до 1 розділу

Таким чином, вивчивши лінгвістичну літературу, ми можемо зробити висновок, що вставні слова мають тривалу історію вивчення, що зустрічаються кілька номінацій досліджуваного явища.

Крім цього, немає чіткого розмежування між вставними та вставленими конструкціями. На письмі виділяються частіше комами та тире рідше – дужками.

Функція вставних слів, у широкому розумінні, полягає у передачі додаткових відомостей, які є необхідними для розуміння інформації, викладеної в основному реченні, для передачі думок, що виникають у асоціації.

Класифікації функцій у художньому тексті спираються на зв'язок вставних слів із різними рівнями тексту, в першу чергу, з реченням та текстом.

На рівні речення виділяють вставні слова інформативного характеру (розширення фактуальної інформації) та вставні слова емоційно-експресивного та оцінного характеру (вираз суб'єктивного відношення автора).

На текстовому рівні функції вставних слів визначаються їхньою участю у формуванні просторово-часової організації, суб'єктної організації (взаємодія суб'єктно-мовленнєвих планів, точок зору), у формуванні образу автора через експлікацію авторської модальності, у встановленні міжтекстових зв'язків.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНИЙ ТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВСТАВНИХ СЛІВ

2.1. Семантичні групи вставних слів в поетичних творах письменниці

Вставні слова відіграють важливу роль у структурі поетичних текстів. Активно вони використовуються й у поезіях Л. Костенко. Для лірики вставність менш характерна, оскільки вона порушує ритміко-інтонаційну цілісність поетичного тексту. Саме тому експресивність вставок у поезії проявляється чіткіше.

Методом суцільної вибірки у текстах поетичних творів Л. Костенко виявлено 262 вставних слова. У складі пропозиції вони можуть посідати різні позиції. Розташування вставних слів в пре-, інтер- або постпозиції відносно основної пропозиції повністю налагоджено інтенції того, хто говорить. Вони відносяться до всієї пропозиції в позиції початку або кінця, або до окремих його частин при контактному зі словом або групою слів положенні.

У драматичних поемах «Берестечко», «Маруся Чурай», «Триста поезій, «Вибрані вірші» понад 75% (201 вставний елемент) від загальної кількості вставних слів маркує певний елемент у структурі пропозиції, перебуваючи в інтерпозиції, наприклад: *Від цих чуток,* ***здається,*** *трачу глузд* − маркується саме з глуздом [21, с.54]; *Тут принагідно варто зауважити, що дьогтю він мав,* ***справді,*** *предостатньо,– маркується предостатньо* [22, с.29] .

Вживання вставних слів в інтерпозиції згладжує їх інтонаційне виділення, проте актуалізує ту частину пропозиції (предикат, другорядний член), в безпосередній близькості до якої знаходиться. Вставне слово поширює суттєво своє значення, з погляду оцінюючого суб'єкта, компонента висловлювання.

У 25% контексту (58 випадків) вставні слова використовуються в препозиції, наприклад: ***Мабуть,*** *в миру був непоганий майстер* [21, с.298]*;* ***Певно,*** *те було солодше* [22, с.23]; ***Бувало****, каже: сотворя молитви, пора*

загнати в клітку сатану [22, с.74]; ***А може,*** *навпаки, це твій же власний страх утілився в щось чорне й волохате?* [22, с.48].

Ініціальне розташування вставних слів вказує на прагнення мовця висловити своє ставлення до факту (сумнів/переконаність/згоду) до повідомлення фактичної інформації і тим певною мірою навіяти адресату свою точку зору. У цьому сенсі низька частотність вживання вставних слів у препозиції свідчить про бажання того, хто говорить, уникнути прямого нав'язування своєї оцінки співрозмовнику.

У проаналізованих текстах виявлено лише один випадок вживання вставних слів у кінцевій позиції, наприклад: *А кортить,* ***мабуть*** [22, с.89].

На основі семантико-прагматичної класифікації серед основних значень вставних слів у поетичних творах Л. Костенко ми виділяємо такі:

1) достовірність повідомлення, тобто впевненість того, хто говорить в істинності повідомлення (*звичайно, дійсно, правда* та ін.):

− **«звісно»** (уживається на підтвердження впевненості в чому-небудь): *Король умер. І,* ***звісно,*** *хто при ньому був на коні, − посипались з коня* [21, 299 с.]*;*

− **«справді»** (уживається для підтвердження достовірності висловлювання; відповідає за значенням словам: дійсно, насправді): *Усе це прикро,* ***справді,*** *і ті млини, і втоплений шуряк* [22, с.102]*; Чурай Маруся, що його любила, любила,* ***справді,*** *вірно і давно, тоді його із ревнощів убила, підсипавши отруту у вино* [22, с.67]*; Тут принагідно варто зауважити, що дьогтю він мав,* ***справді,*** *предостатньо* [22, с.29]*; А* ***справді,*** *звідки у цієї здрайці така отрута, що вбива на смерть* [22, с.135]*;*

− **«звичайно»** (уживається для підтвердження думки.): ***Звичайно****, вбивство* [22, с.86]*; Воно,* ***звичайно****, що там говорить* [22, с.73]*;*

− **«добре»** (уживається на означення згоди; гаразд). *Ну****, добре,*** *як воно вам в охоту, то діло ваше, хоч воно і гріх* [22, с.52]*;*

2) імовірність, коли той, хто говорить, не зовсім впевнений у реальності інформації (*очевидно, мабуть, здається, може* та ін.);

− **«ймовірно», «може»** (допущення при невпевненості у правдивості інформації: *То,* ***може****, хоч тепер дограємо ту гру* [22, с.137]*; То,* ***може****, це хтось із вельможних?* [21, с.300]; ***Може****, це сам шу-шу тепер в такій нужді?* [21, с.299]; *Сиди й тремти, душа твоя убога, то,* ***може,*** *нам що заборонять ще* [21, с.298]*;* ***А може,*** *навпаки, це твій же власний страх утілився в щось чорне й волохате? Ти звідки знаєш?* [22, с.48]*;* ***Може,*** *нас повісять* [22, с.147]; ***А може****, все й обійдеться* [22, с147]*;* ***А може****, іде Господь зласкавиться над нами,і нас із ним помилують* [22, с.148]*; Чогось би,* ***може,*** *й випити дал»* [21, с.297]*; Якби жонатий,* ***може б****, ще й подумав* [21, с.297]*; Та,* ***може****, воно й краще… кому як…* [21, с.284]*;* ***А може****, це кобзар їх проминає* [21, с.284]; ***Може,*** *він такий − як Перебендя пензля Їжакевича* [21, с.248]*;* ***Може****, кардамону - Цитрон заморський,− гріш йому ціна, коли керсетку он яку червону дають за вузлик прілого пшона* [21, с.286]*;* ***Може,*** *там була і справа Марусі Чурай −* ***Може,*** *тому і не дійшло до нас жодних свідчень про неї, що книги міські Полтавські* [22, с.109]*; А хто тут,* ***може,*** *хоче хабаря, то хай мені подивиться у вічі* [22, с.111]*; Що,* ***може,*** *є які-небудь причини, котрі її пом'якшують вину* [22, с.111]*;* ***А може,*** *хтозна,* ***може****, так і треба, Бо хто я, Галю, проти тебе* [22, с.124]*; Щаслива тобі ця ніченька, остання,* ***може,*** *у нас!...*[22, с.136]*; Жмуточок пітьми в закапелках дня, маленький Хо, моя дитяча казка, звірятко,* ***може,*** *чортеня* [23, с.105]*; Якби ти взяв ще дівчину не вбогу, то,* ***може б,*** *якось ми і прожили* [22, с.49]*; А йди-но, ти,* ***може****, хочеш з кухлика води* [22, с.88]*; У Кривохатках хатка та нова −єдина,* ***може,*** *хатка не крива* [22, с.35]; *Заснула,* ***може,*** *не закривши піч, чи теж безсонне дивиться у ніч* [22, с.100]*; Це,* ***бачиш,*** *доля виткала для нас* [22, с.58]*;* ***А може,*** *я і справді вже причинна - Помер мій Гриць з відкритими очим* [22, с.76]; *Тут,* ***може****, ідеться про долю країни! −а я про чиєсь там одненьке життя!* [22, с.134]*; Гелену,* ***може****, згадував найбільш, і власне горе, пережите ще раз, зробило душу зрячою на біль* [22, с.33]*; Недогарок згасивши восковий, він,* ***може****, знову думав про свободу* [22, с.47]*; А* ***може,*** *й правду кажуть, що ти відьма, приворожила — і пропав навік* [22, с.52]*; Десь,* ***може,*** *там зустрінемося ми* [23, с.236]*; Десь перебув, десь нишком пересидів,на*

пасіці чи, ***може****, лободі* [22, с.84]*; Бувають,* ***може****, й кращі голоси, але такого другого немає!* [22, с.25]*; Підійдеш перша,* ***може****, не злякаються на цілий степ залишився один* [22, с.105]*; Не дай Бог,* ***може****, в неї і сухоти* [22, с.150]*; Та,* ***може,*** *й буде Гандзя або Настя* [22, с.64]*; Та,* ***може****, й сином закріплю свій рід* [22, с.64]*; А* ***може****, я несправедлива до неї-* [22, с.77]*; А* ***може,*** *саме таку дружину треба козакові* [22, с.77]*; У цьому твердому світі він,* ***може,*** *ніякий скраю,зате як прийде додому,− для жінки він цар і бог* [21, с.59]*; Ти,* ***може,*** *від мене втомився* [22, с.147]*; Та ще й в очах таке щось незбагненне, що в мене часом думка промайне: чи,* ***може,*** *він щось має проти мене,чи,* ***може,−****він ненавидить мене* [22, с.92]*;* ***А може,*** *то було якесь дання-Якесь чар-зілля або привороти, і він не зміг його перебороти* [22, с.73]*;*

− **«мабуть»** (уживається для вираження невпевненості в тому, про що говориться в реченні): ***Мабуть,*** *в миру був непоганий майстер* [22, с.31]*; Цю дівчину разів,* ***мабуть****, із вісім коло млина вночі я спостеріг* [21, с.132]*;* ***Мабуть,*** *їм не хотілося вмирати* [22, с.145]*; Уже,* ***мабуть,*** *молебень відслужили, бо затужили дзвони, затужили!* [22, с.154]*; Мені,* ***мабуть,*** *довіку буде сниться, як я стою, не піднімаю віч* [22, с.137]*; Якби тепер,* ***мабуть,*** *я заспівала, було б це вже хрипіння, а не спів; поки сонцю крок до потуханія****, мабуть,*** *ходім шукати укриття, де ні печалі вже, ні воздиханія, а токмо безконечноє життя* [22, с.140]*;* ***Мабуть,*** *поляк* [22, с.26]*; То вже,* ***мабуть,*** *отак я і умру, а діло жизні так і не подвигну* [22, с.143]*; Найперший дурень і останній бовдур уже,* ***мабуть,*** *в науках преуспів* [22, с.96]*; Ото,* ***мабуть****, грязюку розмісив!* [22, с.110]*; І, одстраждавши, знов,* ***мабуть,*** *страждав* [22, с.110]*; А кортить,* ***мабуть*** [22, с.89]*;* ***Мабуть,*** *нікому немає гірше в світі, як мені* [22, с.63]*;* ***Мабуть,*** *один лелека нас приніс*[22, с.16]*; Уже,* ***мабуть****, і зашпори зайшли?* [22, с.85]; *То,* ***мабуть****, було* [22, с.23]; ***Мабуть,*** *він просто дурень* [22, с.32]; ***Мабуть,*** *таки було* [22, с.23]; ***Мабуть,*** *в жупані мав себе за пана* [22, с.36]*; Але ж,* ***мабуть,*** *ми правди не зурочим, що світ вже так замішаний на злі* [22, с.95]*;*

− **«певно»** *(*уживається для виражання можливості, ймовірності чого-небудь і відповідає значенню слів мабуть, очевидно): ***Певно,*** *те було солодше* [

22, с.29]; *Ще,* ***певно****, там когось і підкупили у табір кілька бочок укотив, щоб всі понапивалися і спали* [21, с.284]*; Фортецю,* ***певно,*** *легше взять ворожу* [21, с.284]*; Це ж,* ***певно,*** *тут сиділи і убивці, збудована ж в'язниця ще коли* [21, с.285]*; Якомусь ти своєму,* ***певно,*** *богу поставив, княже, ці страшні свічки* [22, с.65]*; Десь,* ***певно,*** *й змій сховався тут здоровий* [22, с.65]*; Це ж,* ***певно,*** *тут уся його родина −у цій землі...* [22, с.96]; *Ти,* ***певно,*** *ще була тоді малою, як пролітала зірка із мітлою* [22, с.53]; *Це ж,* ***певно,*** *він у тій своїй ярузі* [22, с.63];

− **«можливо»** (для вираження припущення чого-небудь): *Попідростали верби і дівчатка,− про це в суді,* ***можливо б****, і не слід* [22, с.123]*;*

− **«напевно»** (уживається для впевненості чого-небудь): *А ті були,* ***напевно,*** *реєстровці* [22, с.82]*;* ***Напевно,*** *отам уже і є твоє село?* [22, с.283]*;*

− **«втім»** (уживається (разом із сполучником *а*) в значенні, близькому до а проте, однак): ***А втім****, і згодом він ще війтував* [22, с.59]. ***А втім,*** *яка мені уже різниця - Я теж убивця. Я убила Гриця* [22, с.63]*;*

− **«здається»** (уживається для вираження непевності в чомусь, припущення чогось): З*дається кожна хвилина,* ***здається****,− остання, і крихта надії кричить йому: «Ні!»* ***«здається»*** [22, с.147]*;* ***Здається,*** *небо й землю розхитають* [22, с.148]*; Гніздо тісненьке, по нозі поставлять, та все під осінь як залопотить! −та всі лелеки крила як розправлять! −* ***здається****, й хата в небо полетить* [23, с.321]*;* ***Здається,*** *що й листок би цілувала, в дзвіночку б ночувала, як бджола...* [23, с.156]*; А я,* ***здається,*** *вмер аби хоч раз ще голос твій почуть!* [23, с.109]*;* ***Здається,*** *так стоятимуть довіку* [22, с.81]*; А вранці, тільки почало світати, де не було,* ***здається,*** *ні душі,— а вже стоять наведені гармати* [22, с.125]*;*

3) різні форми емоційної оцінки тим, хто говорить, – подив, радість, обурення та інше (*на щастя, як на гріх, на подив* тощо);

− **«на жаль»** *(*виражає ставлення мовця до сказаного): ***На жаль,*** *від нас нічого не залежить...* [23, с.193]*;*

− **«вибачте» , «пробачте»** *(*вставні слова виражають увічливість***):*** *Що ж,* ***вибачайте*** [23, с.63]*;* **Пробачте,** − каже,− я тут випадково [23, с.245]; **Пробачте**, осінь, я вас не відпущу у вас мороз на скронях [23, с.298];

− **«на добраніч»** (вставні слова виражають увічливість): ***На добраніч**, Свободо моя!)* [23, с.125]*;*

− **«будь ласкава»** *(* вставні слова виражають увічливість***):*** *О, підожди, людино,* ***будь ласкава*** [23, с.126]***;***

− **«даруйте» (**вставне слово виражає увічливість**):** *Е, ні,* ***даруйте,*** *тут нема дурних* [22, с.18]*;*

− **«дивись»** (попередження): *Мовчи,**дивись**, бо за таку розмовку, щоб хто тебе за грати не упік* [21, с.301]*;*

− **«вряд»** (мало ймовірно)*: Тоді ми,* ***вряд,*** *казалисьмо Черкесу і всім такóж особам принаявним, щоб мову свідкам не перебивали, понєваж будуть випхані із ратуші, а двері будуть взяті на скабу* [22, с.2]*; Бо мисьми,* ***вряд,*** *ведлуг закону чиним, о справедливість дбаючи одну* [22, с.9]*; Ми,* ***вряд,*** *зіпершись па свідоцтва голі,в такий-то спосіб справа була рішена, що має бути карана на горлі, на шибениці, значиться, обвісшена* [22, с.16]*; Тоді ми,* ***вряд,*** *з пристойними особами дали сказати слово їй останнє* [22, с.23];

4) вказівку на звичайність і повторюваність повідомлення (*буває* тощо);

− **«бувало»** (уживається при вираженні дії, що нерегулярно повторювалась у минулому, у значенні *часом, іноді, траплялось*): ***Бувало**, каже: сотворя молитви, пора загнати в клітку сатану* [21, с.298]*;*

− **«було»** (уживається для вираження нерегулярної повторюваної дії у значенні *часом, іноді, траплялось; бувало*): ***Було,*** *роблю що, чи гуляю, чи богу молюся, усе думаю про нього* [22, с.55]*;* ***Було,*** *питаю: − Що воно за диво-Під Берестечком бився ти сміливо* [27, с.112]*;* ***Було,*** *ідуть,−Ромашко зарегоче, Капканчик шапку зіб'є набакир* [22, с.36]*;* ***Було,*** *як мати хліба напечуть, − на лаві покладуть під образами, ще й рушником вишиваним прикриють* [23, с.48]*;*

5) ставлення до способу оформлення думок, оцінка самої мови (*так би мовити,* ***до речі****, прямо скажемо, чесно кажучи* та ін.).

− **«звісно»** (уживається на підтвердження впевненості в чому-небудь): *То винесе в Полтаву, то по селах (як не замети,* ***звісно****, й не дощі*) − вставне слово знаходиться у вставленій конструкції [22, с.10];

− **«бачиш»** (уживається при потребі звернути чиюсь увагу на що-небудь): *Гроби все,* ***бачиш,*** *панські, алебастрові* [22, с.14]; *Он ще жива,* ***бач****, видно по людині* [22, с.35];

− **«добре»** (уживається на означення згоди; гаразд). *Ну,* ***добре****, як воно вам ув охоту, то діло ваше, хоч воно і гріх* [22, с.53];

− **«знаєте»** (розуміти, усвідомлювати що-небудь): *А зілля річ,* ***ви знаєте****, капризна − тут воно чари, тут воно й трутизна* [22, с.12];

− **«даремно»** (без результативність, марність): *На легшу смерть,* ***даремно,*** *не надійся* [21, с.283];

6) вказівку на джерело повідомлення (*як кажуть, мовляв* тощо);

− **«як на мене»** (джерело повідомлення): ***Як на мене****, діла у битвах шаблею рішать* [22, с.125];

− **«мовляв»** (уживається при передачі слів, які належать не тому, хто говорить, а комусь іншому): *Легким хотіли коштом відкупитись −скрутили двох,* ***мовляв,*** *це винуватці* [21, с.286];

− **«каже»** (уживається у зв'язку зі сказаним): *Нічого,* ***каже,*** *і на тому світі душа козацька сміхом засміється, а вороги хай думають, що грім!* [21, 291с.]; *Я ж,* ***каже,*** *зрадив тільки раз, однісінький, −і щоб ото будь проклятим навіки?!* [22, с.57]; *Отож,* ***кажу,*** *недавнечко, о півнях, коли я вийшла глянути знадвору, бо щось мені ускочило в димар, − дивлюсь: Грицько вертається додому* [22, с.98]; *Ну, бо кому якого батька горе - Чужа душа − то,* ***кажуть,*** *темний ліс* [22, с.63]; *А хто із нас,* ***як кажуть****, без гріха* [22, с.63]; ***Кажуть,*** *море − синє і зелене, більше за Дніпро і за Дунай* [21, с.295]; *Тут,* ***кажуть,*** *є розбійники і лосі* [21, с.291]; *Учора,* ***кажуть****, приміряв жупан* [22, с.52]; *Та так,* ***кажу,*** *заплакалось само* [22, с.36]; *То люди йдуть оце й понині, бо,* ***кажуть,*** *ніби легшає людині* [22, с.18]; *Нелегко,* ***кажуть,*** *жити на дві хати. А ще нелегше − жить на дві душі!* [22 , с.22]; *Страданіє,* ***як кажуть,*** *возвиша* [22, с.28]; *А ви,* ***кажу****, давно були в Полтаві* [22, с.2]; *Та я,* ***кажу,*** *не зовсім із Полтави* [22, с.3];

− **«власне»** *(уточнення чого-небудь): І ми пройшли, проїхали, промчали, ми пролетіли,* ***власне****, пропливли* [23, с.168]; ***А власне****, що ж, такі часи криваві* [22,

с.3]*;*

− **«нічого»***(* уживається для позначення заперечного об'єкта дії або його відсутності)*: **Нічого**, все це вилікує смерть* [23, с.365]*; Зробити щось, лишити по собі, а ми, **нічого**, – пройдемо, як тіні* [23, с.198]*; Застряло серце, мов осколок в грудях, **нічого**, все це вилікує смерть* [23, с.35]*;*

− **«гадаю»** (мати думку, міркування з якого-небудь приводу; вважати): *І що воно, **гадаю,** за проява − дві тіні, млин і місяць на воді* [23, с.254] ; Ну, **думаю,** втопилась, от біда [22, с.46];

− **«сказати б»** (стати доказом, свідченням чого-небудь; зробити щось зрозумілим): *Вчинили ви, **сказати б,** нестатечно* [22, с.82];

7) послідовність думок того, хто говорить, місце його висловлювання у зв'язному цілому (*нарешті, отже* та ін.):

− **«приміром»** (уживається при переліку, уточненні, при поясненні слова в реченні, для ілюстрації попереднього викладу): ***Приміром**, так* [21, с.452];

− **«мовляв»** (уживається при передачі слів, які належать не тому, хто говорить, а комусь іншому): ***Мовляв,** чого там, діло парубоче, усі дівчата на один копил* [22, с.10]*;*

− **«власне»** *(уточнення чого-небудь): І ми пройшли, проїхали, промчали, ми пролетіли, **власне**, пропливли* [22, с.180]. ***А власне**, що ж, такі часи криваві* [22, с.4];

− **«правда»** (уживається для підтвердження достовірності висловлювання; відповідає за значенням словам: *дійсно, насправді*): *Рудої, **правда,** не було* [22, с.35]*;*

− **«скажімо»** (запропонувати кому-небудь зробити щось): *Це як, **скажімо,** вірувати в бога і продавати душу сатані* [22, с.2]*; Воно, **скажу вам**, легше* [22, с.3]*;*

− **«значить»** *(*уживається для підсумовування, узагальнення висловленої думки; *отже, таким чином): Ви, **значить,** принесли до нас свої клейноди* [22, с. 21]*;*

− **«виходить»** (уживається в значенні слів *значить, отже, таким чином*): *То це ми тут,* ***виходить,*** *не самі* [22, с.18]*;*

8) слова, що служать для оформлення думок того, хто говорить, для заповнення паузи при підшукуванні потрібного слова або для привернення уваги того, хто говорить (*либонь, скажімо, а втім* та ін.):

− **«між іншим»** (вставні слова, що мають форму дієприслівникового звороту): *А булава,* ***між іншим****, це ще й зброя* [27, с. 103].

− **«бач»** (уживається, щоб звернути чиюсь увагу на що-небудь; *бачиш, дивись, ось*): *А тут,* ***бач****, інше. Тут все навпаки* [22, с.6]*; І потім,* ***бачте,*** *чутка є, ги-ги, що свідок цей — особа зацікавлена* [22, с.19]*; Хотілось,* ***бач****, жити йому, поганцю* [21, с.127];

− **«дивись»** (привернення уваги співрозмовника): *Мовчи,* ***дивись****, бо за таку розмовку, щоб хто тебе за грати не упік* [21, с. 296]*;*

− **«ич»** *(*синоніми: *еч, бач, дивись*): ***Ич,*** *скільки панства з ними прибуло!* [22, с.21]

− **«по суті»** (підтвердження достовірності): *І все на світі треба пережити, і кожен фініш – це,* ***по суті****, старт* [23 , с.242].

− **«либонь»** (означає деяку непевність, сумнів у вірогідності висловлюваного): *Отож, він і сміється, аж поблід.* ***Либонь,*** *це слава з іншої десь думи до цих братів азовських заблудилась* [21, с.186]*; Оце,* ***либонь****, вже почалось…* [23, с.338].

На рівні речення у поетичних текстах Л. Костенко вставні слова, словосполучення і складніші синтаксичні конструкції можуть співвідноситися як із окремими членами речення (розкриваючи значення званих ними дій, предметів, осіб – із погляду того, хто говорить, або передаючи його ставлення до них, оцінку і позитивну/негативну характеристику), так і з семантикою вставної конструкції в цілому.

Саме цим сенсоорганізуючим, лексико-граматичним та інтонаційним багатством вставних одиниць скористалася поетеса, створюючи характери,

емоційні стани, відносини своїх персонажів із читачами (і загалом – із суспільством).

При аналізі авторського стилю поетки ми звертаємо увагу як на лексико-граматичну структуру вставних конструкцій, і на їх семантику і ситуативне функціонування.

Вставні конструкції вносять принагідні зауваження, додаткові повідомлення в основний хід розповіді та мають власні цілі висловлювання, які можуть збігатися або не збігатися з цільовою установкою базового наративу.

У мовотворчості письменниці виявлено невелику кількість вставних слів, які вступають у парадигмантичні відносини. У межах таких зв'язків між словами можна виділити синоніми ***либонь, може, мабуть, можливо, напевно, здається, ич, бач, дивись.***

Таким чином, використовуючи різноманіття значень та лексико-граматичних конструкцій вставних слів, словосполучень, а також їх інтонаційне багатство, Ліна Костенко не лише «оживила» образи своїх героїв та наділила їх багатством характерів і яскравістю мови, але й об'єднала усіх персонажів як один історико-етнічний феномен – неоднорідний як за національною ознакою та способом мислення, так і за оцінюванням навколишньої дійсності, за поведінкою та вчинками, рівнем культури та індивідуальним характером, по відношенню до людських ідеалів та цінностей.

2.2. Морфологічне оформлення вставних слів

Розглядяючи класифікації вставних компонентів на основі морфолого-генетичного критерію з погляду їх походження можна поділити на такі групи:

1) вставні слова, що являють собою різні форми іменника з прийменником і без прийменника**:** ***А втім,*** *і згодом він ще війтував* [22, с. 59]*; Вчинили ви,* ***сказати б,*** *нестатечно* [21, с.82]*; А булава,* ***між іншим,*** *це ще й зброя* [27, с.0122].

2) група вставних слів прислівникового походження: *добре, даремно: Ну,* ***добре,*** *як воно вам ув охоту, то діло ваше, хоч воно і гріх* [23, с.36]*; На легшу смерть,* ***даремно,*** *не надійся* [21, с.283]*;*

3) віддієслівні вставні слова:

а) співвідносні з особовими формами дієслова: *хочеш (2 ос., одн.), дивись (2 ос, одн.), каже (3 ос., одн.), кажуть, (3 ос., мн.), гадаю (1 ос.одн.), думаю (1 ос. одн.), бачиш (2 ос., одн.), скажімо* (1 ос. мн.), *може* (3 ос., одн), *мовляв* (3 ос., мн.), *знаєте* (2 ос. мн.), *бач* (2 ос., одн.), *вибачайте,* (2 ос. мн.), *даруйте* (2 ос., мн.). Наприклад: *Ну,* ***хочеш,*** *я пройду тобі крізь нього* [21, с. 298]*; Мовчи,* ***дивись****, бо за таку розмовку, щоб хто тебе за грати не упік* [21, с.296]*; Страданіє,* ***як кажуть,*** *возвиша* [22, с. 19]*; А ви,* ***кажу****, давно були в Полтаві* [23, с.2]*; Та я,* ***кажу,*** *не зовсім із Полтави* [22, с.3]*; І що воно,* ***гадаю****, за проява − дві тіні, млин і місяць на воді* [23, с.254]; *Ну,* ***думаю,*** *втопилась, от біда* [22, с.46]; *Гроби все,* ***бачиш,*** *панські, алебастрові* [22, с.14]*; Он ще жива,* ***бач****, видно по людині* [22, с.15]*; То це ми тут,* ***виходить,*** *не самі* [22, с.15]*; Це як,* ***скажімо,*** *вірувати в бога і продавати душу сатані* [22, с.2]*; Воно,* ***скажу вам****, легше* [22, с.18]*;* ***Може,*** *він такий − як Перебендя пензля Їжакевича* [21, с.248]*; Легким хотіли коштом відкупитись − скрутили двох,* ***мовляв,*** *це винуватці* [21, с.284]*; А зілля річ,* ***ви знаєте****, капризна − тут воно чари, тут воно й трутизна* [22, с.2]*; А тут,* ***бач****, інше* [22, с.6]; *Тут все навпаки* [22, с.16]*; І потім,* ***бачте,*** *чутка є, ги-ги, що свідок цей — особа зацікавлена* [22, с.19]*; Що ж,* ***вибачайте*** [23, с.63]*; Е, ні,* ***даруйте,*** *тут нема дурних* [23, с.18]*;*

Варто звернути увагу, при переході дієслів у модальники можливі різноманітні супровідні процеси. Так, наприклад, модальник *бач,* що утворився від дієслова, поступово втрачає своє дієслівне “обличчя”, а відтак і властивість утворювати певну граматичну форму – наказовий спосіб від дієслова бачити, як і інших дієслів почуттєвого сприйняття, що є висвітленно у статті “ До питання про частиномовний статус модальника”: *А Гриць і каже: − **Бач,** як підросла* [22, с.51.]*;*

б) інфінітивні за походженням: *сказати б*: *Вчинили ви, **сказати б,** нестатечно* [22, с.82];

в) співвідносні з дієсловами у безособовому вживанні: *бувало, було, здається*, наприклад: ***Бувало**, каже: сотворя молитви, пора загнати в клітку сатану* [21, с.298]*; **Було,** як мати хліба напечуть, − на лаві покладуть під образами, ще й рушником вишиваним прикриють* [23, с.48]*; **Було,** ідуть, − Ромашко зарегоче, Капканчик шапку зіб'є набакир* [22, с.36]*; Здається кожна хвилина, **здається**,− остання, і крихта надії кричить йому: «Ні!»* [22, с.147];

4) вставні компоненти, співвідносні з дейктичними словами: *як на мене*: ***Як на мене**, діла у битвах шаблею рішать* [22, с.125]*;*

5) вставні компоненти, співвідносні з протиставними сполучниками: *втім*: ***А втім**, і згодом він ще війтував* [22, с.59]; ***А втім,** яка мені уже різниця - Я теж убивця. Я убила Гриця* [22, с.63]*;*

6) частка: *ич: **Ич,** скільки панства з ними прибуло* [22, с.21]*!*

За граматичною характеристикою «стрижневого» слова вставні компоненти можуть бути поділені на дві групи:

1) іменні: *правда*: *Рудої, **правда,** не було* [22, с.35]*;*

2) дієслівні: *виходить, значить: Ви, **значить,** принесли до нас свої клейноди* [22, с.21].

Таким чином, наводячи розширену морфологічну класифікацію вставних компонентів, ми виділили компоненти, які виражаються такими граматичними категоріями: прислівником:

− **звісно**: *Король умер. І,* ***звісно,*** *хто при ньому був на коні, − посипались з коня* [21, с.299]*;*

− **мабуть**: ***Мабуть,*** *в миру був непоганий майстер* [21, с.29]*; Цю дівчину разів,* ***мабуть****, із вісімколо млина вночі я спостеріг* [22, с.132]*;* ***Мабуть,*** *їм не хотілося вмирати* [22, с.145]*; Уже,* ***мабуть,*** *молебень відслужили, бо затужили дзвони, затужили!* [22, с.85]*;* ***Мабуть,*** *в жупані мав себе за пана* [22, с.36]*; Але ж,* ***мабуть,*** *ми правди не зурочим, що світ вже так замішаний на злі* [22, с.95];

− **певно**: *Це ж,* ***певно,*** *тут сиділи і убивці, збудована ж в'язниця ще коли* [21, с.285]*; Ти,* ***певно,*** *ще була тоді малою, як пролітала зірка із мітлою* [22, с.353]; *Це ж,* ***певно,*** *він у тій своїй ярузі* [22, с.63]*;*

− **напевно***: А ті були,* ***напевно,*** *реєстровці»* [22, с.131]*;* ***Напевно,*** *отам уже і є твоє село?* [22, с.283]*;*

− **либонь**: ***Либонь,*** *це слава з іншої десь думи до цих братів азовських заблудилась* [21, с.186]*; ... тут є,* ***либонь****, вибітні горорізьби* [22, с.180]*;*

− **можливо**: *Попідростали верби і дівчатка,− про це в суді,* ***можливо б****, і не слід* [22, с.123]*;*

− **вряд***: Тоді ми,* ***вряд,*** *казалисьмо Черкесу і всім також особам принаявним, щоб мову свідкам не перебивали, понєваж будуть випхані із ратушу, а двері будуть взяті на скабу* [22, с.3]*; Бо мисьми,* ***вряд,*** *ведлуг закону чиним, о справедливість дбаючи одну* [22, с.9]*; Тоді ми,* ***вряд,*** *з пристойними особамидали сказати слово їй останнє* [22, с.23];

− **справді***: Чурай Маруся, що його любила, любила,* ***справді,*** *вірно і давно, тоді його із ревнощів убила, підсипавши отруту у вино* [22, с.14];

− **звичайно**: ***Звичайно****, вбивство* [22, с.25]*;*

− **власне***: А* ***власне,*** *що ж, такі часи криваві* [22, с.4]*; Та й,* ***власне****, що ж, відомо вже давно: співає кожен, хто якої може*[22, с.8]*;*

− **мовляв**: ***Мовляв,*** *чого там, діло парубоче, усі дівчата на один копил* [22, с.10]*;*

− **звісно**: *То винесе в Полтаву, то по селах* ***(****як не замети,* ***звісно,*** *й не дощі****)*** [22, с.10];

Специфічна функція вставних слів призвела до появи особливої лексико-граматичної групи – модальних слів. До цієї групи відносяться прислівникові за походженням слова, наприклад: *звичайно, певно, напевно, звісно*.

Слід відзначити, вставні слова, що виражають впевнене припущення, що ґрунтується на почуттях, можуть бути у пропозиціях з інформативним обґрунтуванням: **не знаю:** *Чи й ти,* ***не знаю****, любиш так мене* [21, с.85].

Ми можемо спостерігати, як морфологічні ознаки граматичної основи, виражають предикативність, змінюють свою якість, якщо ця ж одиниця використовується у вставній позиції: лексикалізуються, стають компонентом суб'єктивно-модального значення, яке вона починає виражати.

Вставні слова мають різну структуру та різне походження, і, відповідно, різні властивості, проте це не впливає на їхню основну функцію – вираз суб'єктивно-модального значення. Більш точно цю функцію можна охарактеризувати так: вставне слово висловлює суб'єктивно-модальна ознака ситуації, описаної у реченні або в одній із предикативних частин пропозиції. На підставі цього ми робимо висновок, що зв'язок вставного слова та речення базується насамперед на семантиці, і не має аналогів серед синтаксичних зв'язків інших типів, хоч і може бути зведений до них. Назвемо цей зв'язок модально-парентетичний, охарактеризувавши цим терміном її семантику (суб'єктивно-модальна характеристика) та формальну реалізацію (вставне слово чи поєднання слів).

Слід зазначити, що суб'єктивно-модальна ознака пропозиції, або предикативної частини може бути виражена іншими способами (наприклад, часткою), проте саме вставне слово виділено пунктуаційно та інтонаційно, винесено на інший рівень пропозиції.

Зауважимо, що вставні слова у поетичних творах Л. Костенко, які стосуються одного й того ж семантичного класу, можуть по-різному характеризуватися з погляду обговорюваних властивостей. Наприклад, слова *звичайно* можна помістити в один клас зі словами *ймовірно, безсумнівно* на тій підставі, що всі вони виражають оцінку свідомості з точки зору достовірності.

Незважаючи на те, що вставні слова, дійсно можуть мати щось спільне у своїй семантиці, дана синтакстико-семантична відмінність дуже суттєва: вона вказує, яке положення значення вставного слова в семантичній та морфологічній структурі речення.

Серед вставних слів, що виражають логічну модальність, лише два підвиди здатні формувати вставно-союзну скріпу: це вставні слова зі значенням висновку: *означає, отже, слідує* та ін.).

2.3. Стилістичні функції вставних слів

Вставні слова у поетичних текстах Ліни Костенко утворюють область синтаксичних конструкцій, що не вноситься до основної структури речення та синагматично безпосередньо не пов'язані з її компонентами.

Факти парентези у поетичному доробку поетеси утворюють особливий план висловлювання і, відповідно, виявляють особливий тип структурно-семантичного зв'язку з основним висловом або його окремими відрізками.

Разом із тим, у функціонально прагматичному та когніолінгвістичному плані вставні слова очевидно зближуються, про що свідчать їх функції у поетичних текстах.

Ослаблення синтаксичного зв'язку вставних слів основною пропозицією у поетичних творах Л.Костенко розподілимо на 3 етапи:

а) наявність синтаксичного зв'язку на рівні твору та підпорядкування між словоформами та вживання сполучників при вставці окремих слів;

б) відсутність цих форм зв'язку, але вживання вставних слів та деяких інших сполучних засобів;

в) повна відсутність зовнішніх показників синтаксичного зв'язку.

Всі три різновиди конструкцій, звичайно, співіснують, однак частотність кожної різна в різні періоди розвитку літературної мови.

Слід зазначити, що вставні конструкції є продуктивним і ефективним засобом створення другого паралельного рівня розповіді, для привнесення нової чи додаткової інформації, семантично пов'язаної з базовим контекстом. Дані синтаксичні одиниці у поетичному доробку Ліни Костенко широко використовуються і для вираження об'єктивного та суб'єктивного модального значення висловлювання.

Образово-виразний потенціал вставних одиниць проявляється, насамперед, у виконанні в мові прагматичної (додаткової) функції, а саме:

− емотивної функції передачі почуттів того, хто говорить, наприклад: *А Гриць і каже: − **Бач,** як підросла* [22, с.45]*;*

− волюнтативної функції волевиявлення та спонукання адресата до бажаної дії, наприклад: *Я,* ***може****, божевільним тут здаюся* [22, с.59];

− апелятивної функції залучення уваги слухача, спонукання його до сприйняття повідомлення, наприклад: *Здається кожна хвилина,* ***здається****,− остання, і крихта надії кричить йому: «Ні!»* [22, с.147]*;*

− контактовстановлюючої функції, естетичної функції – на естетичне почуття, наприклад: *Гроби все,* ***бачиш,*** *панські, алебастрові* [22, с.14].

Однією з властивостей, за якою диференціюються вставні слова у творах майстрині слова, це їхнє поєднання з певними типами комунікативних функцій висловлювання. Ми розглянемо цю ознаку на матеріалі імпліцитно-перформативних висловлювань. Проаналізуємо висловлювання трьох комунікативних типів: оповідальні, тобто описи, спонукальні та запитальні.

За такого підходу виділяються, по-перше, вставні слова, які можна вживати у висловлюваннях будь-якого комунікативного типу, наприклад: *дійсно, справді* та ін.

Легко зрозуміти, чому зазначені вище вставні слова мають таку широку сполучуваність: їх значення не мають внутрішнього зв'язку з конкретним типом комунікативної функції. Так, яким би не було комунікативне призначення висловлювання, його доречне вживання завжди передбачає дотримання умови щирості, наприклад: ***А справді****, звідки у цієї здрайці така отрута, що вбива на смерть* [22, с. 135] .

Далі виділяється група вставих слів, які неможливі в одному чи двох комунікативних типах. Більшість вставних слів можливі в оповідальних висловлюваннях.

Досить широке коло вставних слів, які можуть вживатися в імперативах, зустрічаються в оповідальних й у деяких типах запитальних пропозицій; наприклад: *мабуть, очевидно, справді* та ін.

Знову ж таки причина цього обмеження лежить у семантиці вставних слів. Так, слова типу *очевидно*, *справді,* що виражають оцінку достовірності судження, несумісні з імперативом з тієї простої причини, що служить висловлювання

судження про світ і, отже, неспроможне оцінюватися з погляду відповідності деякого стану речей дійсності, наприклад: *Тут принагідно варто зауважити, що дьогтю він мав,* ***справді****, предостатньо* [22, с.42].

Із метою актуалізації основного висловлювання авторка вдається до зміни типу пропозиції у вставці: використовуються питальні або окличні пропозиції. Вставки, що є окличними пропозиціями, вносять у основне висловлювання оцінне значення, привертають увагу читача та актуалізують певний фрагмент інформації, наприклад: *Чи,* ***може****, ти одна тому причина?* [22, с.23]*;* ***Ич****, скільки панства з ними прибуло!* [22, с.21].

Серед вставних слів, здатних виступати у складі питання, спостерігаються відмінності в їх сполучності з тим чи іншим його типом. Ціла низка вставних слів (*звичайно, здається, видно* та ін.) неможлива у складі спеціальних питань, а також загальних питань з часткою, наприклад: ***Звичайно,*** *вбивство* [22, с.25]*; Від цих чуток,* ***здається,*** *трачу глузд* [22, с.59].

Зазначені особливості сполучуваності вставних слів такого роду частково пояснюється тим, що вони виражають оцінку ступеня достовірності судження і, отже, вимагають, щоб такі судження входили до змісту висловлювання.

Зауважимо, що у питанні з подібним судженням може бути так звана вихідна пропозиція запитувача про можливу відповідь. У значенні спеціальних запитань воно відсутнє, а в питаннях *чи* або *б* має зовсім особливий характер. Слід зазначити, що введення вставних слів зазначеного типу у загальне питання впливає на його комунікативну функцію, наближаючи її до констатації, наприклад: *Якби жонатий,* ***може б****, ще й подумав* [21, с.297].

Слова *мабуть, напевно* вказують на малу ймовірність певної події. Специфічною рисою є те, що вони вживаються у випадках, коли промовець виходить із пропозиції про можливе здійснення малоймовірної події. Випадково авторка експлікує малу ймовірність реалізації передбачуваного. Лексико синтаксична структура відповідає більш імовірній ситуації, відноситься, взагалі кажучи, до менш імовірної ситуації, наприклад: *Цю дівчину разів,* ***мабуть****, із вісім коло млина вночі я спостеріг* [22, с.132].

Важливо, однак, зауважити, що вставні слова з модальним значенням у поетичних текстах Л. Костенко є провідниками текстової модальності, тобто певною мірою виконують функцію текстоутворення. Вставки сприяють розкриттю сутності будь-якого явища чи події, даючи цим пояснювальну характеристику і висловлюючи суб'єктивно-оціночне ставлення до предмета дійсності, наприклад: *Ну,* ***добре,*** *як воно вам ув охоту,то діло ваше, хоч воно і гріх* [22, с.36].

Вставні слова з модальним значенням визначають спосіб віднесення тих, хто говорить до дійсності (реальний або ірреальний) крізь призму свого психічного стану. У модальному потенціалі цих одиниць закладено здатність оформлювати динаміку пошуку нового знання, взаємодії між ймовірним і достовірним, між реальністю та гіпотезою. Очевидно, цим пояснюється тексто-утворювальна активність одиниць цієї групи, їх здібності у мотивації внутрішньотекстових відносин [36, с. 123].

Крім проблеми модальності, вагомих доповнень вимагає і характеристика парантетичних внесень у плані функціонування у художньому тексті.

Наявне донедавна твердження, що вставні конструкції висловлюють лише додаткові зауваження, пояснення, уточнення та поправки щодо змісту основної пропозиції, проте не враховує функціонально-стилістичного аспекту даного мовного явища, наприклад: ***А може,*** *навпаки, це твій же власний страх утілився в щось чорне й волохате* [22, с.48]*?*

Функції, що виконуються вставними словами, визначаються стилем поетичного твору. Для поетичних творів характерна реалізація всіх перерахованих вище функцій, але крім цього вставка виконує функцію авторського коментування при прямій мові, а також передає надмірну інформацію. Виконання вставкою функцій пояснення, доповнення супроводжується наявністю оцінки, емоцій, наприклад: ***Може****, це я, або хто, або ти ось там сидиш у куточку веранди* [23, с.94]; ***Може,*** *він плаче,* ***а може,*** *він жде − кроки почулись, чи скрипнула хвіртка* [23, с.94]; ***Може****, він встане, чолом припаде, там, на веранді, чолом до одвірка* [23, с.94].

Принагідно зауважуємо, що вставні конструкції у творчому доробку Л. Костенко містять у собі великі можливості синонімічного використання. Порівнюючи окремі їх розряди, ми відзначаємо у кожному ряду наявність загальних значень та взаємозамінність.

Завдяки різноманітності значень, що виражаються вставними словами, вони використовуються у поетичних текстах авторки. При цьому поряд із міжстильовими вставними словами в окремих розрядах можна відзначити слова з помітно вираженим характером книжності, розмовності, застарілості. Більшість вставних конструкцій у аналізованих творі мають нейтральне забарвлення.

Слід зазначити, до стилістично нейтральних вставних слів належать такі слова, як: *правда, здається, наприклад, дійсно, можливо, звичайно*...

Інші властиві переважно книжній мові: *отже, мабуть, цілком імовірно, зокрема, безумовно, очевидно та ін.*

Стилістичне забарвлення третіх свідчить про їхній розмовний чи просторічний характер, наприклад: *отже, видно, напевно, наприклад, мабуть, мовляв, вірно, здається* й ін.

Пропозиції з цими вставними словами можуть утворювати варіанти, які збігаються за змістом, але різняться стилістичним забарвленням [24]., наприклад: «***Мовляв,*** *чого там, діло парубоче, усі дівчата на один копил….»* [21, с.296]; «***Бувало****, каже: сотворя молитви, пора загнати в клітку сатану*» [21, с.298].

Мовлення творів Л. Костенко має більш барвисті, лексично різноманітні та експресивні види модальних слів [20]. Воно ефективне і активне, тому має багато яскравих модальних відтінків.

Велика кількість вставних одиниць, що використовуються авторкою, зустрічається у діалогах персонажів, наприклад: *«А я собі і думаю: — **А мо'**, і він, і я — ми вже обоє мертві?!.. вже й не голюсь, кошулька моя драна»* [21, с. 284]*;*

*«- Грішник я, ніде правди діти, був женило, джиґун, не послідній таки бабодур, **може,** й десь полишив самосійні діти…»* [21, с. 282];

*« - І хто це землю так розколихав? А ти із мене, лицарю, не смійся. Ти свою пані теж, **мабуть**, кохав…»* [21, с. 283] *та ін.*

Принагідно зауважимо, що в історичному романі у віршах “Берестечко” Л.Костенко використовує волинсько-поліський говір. Щоб відобразити місцевий колорит говору, поетеса вводить у мову окремі деталі. Такою деталлю в аналізованих творах є скорочена форма вставного слова мо (може). Вживаючи діалектизми у мові персонажів, письменниця знайомить читача з мовними особливостями тієї території, про яку пише, створюючи місцевий мовний колорит.

У аналізованих творах Л. Костенко значення вставних конструкцій допомагають авторці у створенні літературно-художнього портрета героя. Слід відмітити також різноманітний характер інформації. Її базу формує інформація приєднувально-розповсюджувального типу:

- опису зовнішності персонажа, інформації про нього, наприклад: «***Може,*** *там була і справа Марусі Чурай.* ***Може,*** *тому і не дійшло до нас жодних свідчень про неї, що книги міські Полтавські...»*[22, с.109]; «***А може****, й правду кажуть, що ти відьма, приворожила — і пропав навік»* [22, с.52].

У наведених прикладах вставне слово *«може»* міститься інформацію-припущення про героя:

- дій персонажа, наприклад: *«Чурай Маруся, що його любила, любила,* ***справді,*** *вірно і давно, тоді його із ревнощів убила, підсипавши отруту у вино »* [22, с.67]*; «****А може****, я і справді вже причинна-Помер мій Гриць з відкритими очима…»* [22, с.76].

- жестів, наприклад: *Тоді ми,* ***вряд****, казали-сьмо Черкесу і всім такóж особам принаявним, щоб мову свідкам не перебивали, понєваж будуть випхані із ратушу, а двері будуть взяті на скабу»* [22, с.2]*;*

- передачі психофізіологічного стану героя, наприклад: *Та ще й в очах таке щось незбагненне, що в мене часом думка промайне: чи,* ***може****, він щось має проти мене, чи,* ***може****, він ненавидить мене…»* [22, с.48]*;*

- описи відомих історичних подій, оспівування народних героїв, страшні воєнні та післявоєнні події, наприклад:

І осінило раптом Горбаня:

*— **А може**, то було якесь дання?*

*Отож нагледів дівку, собі рівну, дізнавши, **певно**, що і він їй люб,*

*що, **може**, є які-небудь причини,*

котрі її пом'якшують вину [21, с.283]

- передають звичайність повідомлюваного, наприклад:

А це улітку повернувсь додому,

в хазяйство, підупале за війну,

*і, **як годиться хлопцю молодому**,*

хотів ввести у дім собі жону [22, с.39].

*...**Було**, під вечір лущимо квасолю,*

а Гриць іде городами до нас.

*Усе, **було**, ми разом, все ми разом —*

пірнаєм в річку і по кручах лазим [22, с.55].

***Було**, дивлюсь та й думаю:*

"Ой нене, який у мене тато!"

*Увечері, **бувало**, сидимо,—*

Любились ми, не крилися.

*У мене душа, **було**, піснями аж бринить.* [22, с.27].

Таким чином, у проаналізованих творах Л.Костенко переважають вставні елементи зі значенням різного ступеня достовірності повідомлення.

Основна частина вставних слів у драматичні поемі «Сніг у Флоренції» та «Триста поезій» зосереджена переважно у мові автора, наприклад:

*Король умер. І, **звісно,** хто при ньомубув на коні, — посипались з коня.*

*То, **може**, це хтось із вельможних? **Може,***

це сам шу-шу тепер в такій нужді?[21, с.299];

***Мабуть,** в миру був непоганий майстер* [21, с.29];

*Мовчи, **дивись**, бо за таку розмовкущоб хто тебе за грати не упік* [21, с.296];

***Може,** це я, або хто, або тиось там сидить у куточку веранди.*

Може, *він плаче,* ***а може,*** *він жде —*

кроки почулись, чи скрипнула хвіртка.

Може*, він встане, чолом припаде,*

там, на веранді, чолом до одвірка [23, с.94];

Може*, це вже через тисячу літ —*

я і не я вже, розбуджена в генах,

тут на землі я шукаю хоч слід

роду мого у плачах і легендах! [23, с.94].

У романі «Маруся Чурай» та «Берестечко» спостерігаємо переважання названих одиниць у мові героїв. Найменшою продуктивністю характеризуються модальні одиниці, що вказують на зв'язок думок та послідовність їх викладу. Надзвичайно мала частка модальних одиниць, що виражають емоційну оцінку повідомлення, ставлення до джерела повідомлення, оцінку стилю висловлювання, і навіть мовних одиниць, привернути увагу до повідомлюваного, наприклад:

- *Якби ти взяв ще дівчину не вбогу,*

то, ***може б****, якось ми і прожили.*

Мені, ***мабуть****, довіку буде сниться,*

як я стою, не піднімаю віч [22, с. 68];.

- *А я,* ***здається****, вмер би,*

аби хоч раз ще голос твій почуть!

Заснула, ***може****, не закривши піч,*

чи теж безсонне дивиться у ніч?[22, с.14];

- А може*, я і справді вже причинна?*

І, одстраждавши, знов, ***мабуть****, страждав.*

Десь, ***може****, там зустрінемося ми.*

Десь перебув, десь нишком пересидів,

на пасіці чи, ***може****, лободі* [22, с.18].

Варто зазначити, що значна кількість вставних слів може складатися зі вставного слова та одного знака питання чи оклику, що вказує, що автор сумнівається у тому, про що йдеться. Для виділення вставних конструкцій цього типу окрему групу підходить контекст: «***Ич?*** *скільки панства з ними прибуло!»* [22, с.21].

Звернемо увагу, для ідіостилю Ліни Костенко характерним є використання вставного слова ***каже,*** яке можна вважати словами автора досить умовно, лише виходячи із формальної точки зору, з оформлення висловлювання. Здебільшого цю лексему авторка вставляє у монологічне мовлення героя, ймовірно, щоб нагадати про свою присутність:

Бувають, ***може****, й кращі голоси, але такого другого немає! Послухай, –* ***каже****, – дівчино з Полтави, Де ти навчилась брати ці октави* [23, с.25]*?; Йому людина дивиться у очі, а він її під цю єпітрахіль. – Покайся, –* ***каже****, – Стежкою гордині тебе ведуть соблазни суєти* [23, с.42].

Разом із тим може стояти у середині прямої мови, а про мовця згадка йде безпосередньо перед висловлюванням:

Вона ж сидить та гладить по голівці, так тихо гладить голову мою. – Нічого, – ***каже****, – я надійній дівці тепер тебе, мій сину, віддаю* [23, с. 14]; *Вже люди вишнурковуються з церкви, а ми з дяком усе ще сидимо. – А я вже, –* ***каже****, – черствію з годами* [23, с.19].

Іноді лексема використовується двічі:

Пошарудівши у сухому листі, дістав з торбини пучку тютюну. – От, – ***каже****, – кляті, –* ***каже****, – чорноризці. Сон перебили. Вже я не засну* [23, с.19]; *А Гриць, було, і сердиться, й зітхає. – Він, –* ***каже****, – хитрий, –* ***каже****, – потайний* [23, с.10].

Найімовірніше, що це повторення зумовлене особливістю поетичного мовлення.

Вставні слова у творах Ліни Костенко можуть стояти у середині прямої мови, про мовця згадка йде безпосередньо перед висловлюванням, наприклад:

Вона ж сидить та гладить по голівці, так тихо гладить голову мою. – Нічого, – ***каже****, – я надійній дівці тепер тебе, мій сину, віддаю* [23, с.13]; *Вже люди вишнурковуються з церкви, а ми з дяком усе ще сидимо* [23, с.19]; *– А я вже, –* ***каже****, – черствію з годами* [23, с.19].

Болючого відвертого звучання набувають рядки, у яких прочитуємо настрої зневіри, безвиході, пригніченості – ті, що вказують на джерело повідомлення – і запрошують читача до роздумів, наприклад:

Як той казав*, це — горизонт до Вічності* [23, с.18].

Тут, ***кажуть****, є розбійники і лосі.*

Ішла молитись у святі печери,

казали*,— десь іздалеку, з Печори* [23, с.18].

Та так, ***кажу****, заплакалось само.—*

А я вже,— ***каже****,—*

черствію з годами [23, с.19].

Удрав шпака, ***як кажуть****, знакомито.*

От,— ***каже****,— кляті,—* ***каже****,— чорноризці* [23, с.19];

Сон перебили. Вже я не засну.

Тут, ***кажуть****, є стара як світ*

больнична церква при шпиталику [23, с.142];

Давно колись, по всіх превратностях,

як каже дяк*, її возвів при Лаврі…*

бо, ***кажуть****, ніби легшає людині,*

Мовляв*, їм добре. Козакам в досад* [23, с.144].

У художньому стилі Л. Костенко вставні слова виступають у ролі додаткових зауважень, які передбачалися до повідомлення, а, швидше, навпаки. Вставність у поетичному тексті покликана дотримуватися авторського задуму, отже, стає явищем запланованим, а не випадковим, її вживання обумовлено комунікативними та прагматичними завданнями художнього твору.

Звернемо увагу, що вставні слова є універсальним синтаксичним засобом для внесення нової інформації, але цілі та способи їх вживання у поетичних текстах Ліни Костенко, як показує аналіз, є різними.

Вставні слова по співвідношенню з базовою пропозицією виконують в основному такі функції:

а) функцію додаткового повідомлення (або додатково-комунікативну функцію);

б) стилістичні функції;

в) лексичні;

г) синтаксичні;

д) модально-оціночні;

е) службові.

Таким чином, пропозиції зі вставними словами являють собою виразні структури, що відносяться до стилістичного синтаксису. Всі елементи в таких структурах несуть виразне навантаження.

Ми розглядаємо експресивність вставних слів у поетичних творах Л. Костенко у двох аспектах – стилістичному та прагматичному. Стилістичне значення є стратегія мовця, його ставлення до мовних засобів, що полягає у тому чи іншому виборі лексичних і синтаксичних засобів більш оптимального на адресата.

Прагматичне значення − це позиція адресата; передаючи ту чи іншу об'єктивну інформацію, комунікативні одиниці впливають на емоції, а через них і думки слухача. Звідси зрозуміло, що стилістичні та прагматичні значення тісно пов'язані між собою, оскільки відправник мови вибирає мовні засоби для того, щоб найефективніше впливати на адресата.

У мовленнєвому аспекті ми орієнтуємося на комунікативний намір, що виражений у мові і розпізнаний адресатом, і результат впливу адресата. Тим самим мовний вплив зіставляється з комунікативною дією за співвідношенням мети і результату, виробленого ефекту та отриманих в результаті ефекту асоціацій. Ціль − результат − на інтелектуальному рівні, ефект − асоціація − на

емоційному, наприклад: ***На добраніч**, Свободо моя!* [23, с.124]; *Чекаю дня, коли собі скажу: оця строфа, **нарешті,** досконала* [23, с.126]; *О, як тоді, **мабуть,** я затужу!* [23, с.126]; ***На жаль**, від нього усе залежить* [23, с.172].

Так, мова як знакова система, реально існує і функціонує в мовленнєвій комунікації у формі текстів, то під експресивністю художнього тексту ми розуміємо навмисне використання автором певних образотворчих засобів з метою найбільш ефективного впливу на емоційну та інтелектуальну сфери особистості, внаслідок чого виникає адекватне розуміння і сприйняття тексту адресатом.

Універсальними ознаками експресивності, на наш погляд, є:

1 – оцінне осмислення (автор – адресат);

2 – емотивне відношення (суб'єкт – адресат);

3 – образне сприйняття (адресат);

4 – структурно – композиційна побудова (автор).

Комунікативні дії характеризуються як процес, в якому беруть участь дві головні дійові особи - відправник та одержувач. Структура комунікативних дій складається з трьох складових: намірів, цілей та уявлень автора про адресата.

Намір автора вступити у комунікацію виникає з урахуванням певного мотиву, результату емоційних переживань, узагальнення життєвого досвіду тощо. Частина мотивів є позамовним чинником. На цьому етапі комунікативних дій формується задум висловлювання, визначається форма спілкування (усна та письмова, монолог та діалог) та зміст спілкування (тема та предмет висловлювання). Форма спілкування залежить від ситуації, тобто від того, у яких реальних життєвих умовах воно відбувається. Зміст спілкування залежить від тих цілей, які автор ставить перед собою:

- комунікативна мета – спілкування з адресатом;
- інформативна – передача нової інформації;
- прагматична – вплив на адресата.

Кількість виявлених прикладів із вставними словами, що входять у зазначені вище розряди демонструє таблиця 1.

Таблиця 1

Вставні конструкції в інформативному регістрі мови

Функція вставної конструкції	Кількість прикладів
Введення принагідних зауважень	37
Мотивувальна функція	34
Уточнення	33
Деталізація	22
Діалогізація оповідання	15
Вказівкана джерело повідомлення	4
Характеристика способу вираження думки	1
Вказівкана експресивний характер висловлювання	1

Як видно з прикладів, призначення вставних слів найрізноманітніше. Але якщо в нехудожньому тексті в будь-якому випадку вони містять лише додавання до основного висловлювання можуть бути опущені без порушення його структури та змісту, то в просторі ідіостилю художника слова та їх вживання марковані й мають спеціальне естетичне завдання.

2.4. Вставні слова в ідіостилі майстрині слова

Розглядаючи творчість письменниці, неможливо оминути стороною поняття ідіостилю та його особливостей. За визначенням мовознавиці С.Я. Єрмоленко, індивідуальний стиль, або ідіолект – це «сукупність мовно-виразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших» [11, с. 304].

На думку вченої, «…у творах художньої літератури, в їхній стильовій структурі та в образах авторів (хоча б і безіменних) втілено ставлення письменника до літературної мови своєї епохи, до способів його розуміння, перетворення та поетичного використання» [11, с. 126-127].

Вставні слова є характерною особливістю синтаксису Л. Костенко. Вони виступають як органічний елемент оригінальної системи стилеутворюючих засобів, способів і прийомів на читача, за допомогою яких мисткиня досягає виконання певних комунікативних функцій.

У мовленнєвому акті мовні одиниці набувають певного значення, властиво го лише їм.Оповідач це значення уявляє або лише усвідомлює. Такими одиницям и слугують вставні слова, оскільки вони розгортають зміст пропозиції, несуть в с обі різні зауваги щодо змісту висловлювання, містять додаткову інформацію.

Вставні слова - це унікальний компонент ускладнень синтаксичної структури пропозиції. Вищезгадані конструкції показують зв’язок автора з читачем та зосереджують увагу на індивідуально-авторських поглядах, зауваженнях та примітках.

Аналіз показав, що вставні слова надають висловлюванню особливого відтінку значення, відображають ставлення мовця до повідомлюваного, є виявом експресивного забарвлення та емоційності.

Спостерігаємо, що Ліна Костенко послуговується вставними словами винятково з художньо-образною метою. Поетка використовує вставні одиниці як спосіб вияву авторської точки зору, емоційно-експресивного ставлення до

висловлювання, з метою уведення авторських приміток. За допомогою вставних слів письменниця вв'язує себе в художню матерію твору через світоглядне положення своїх героїв, вступає в комунікативний акт з читачем, зосереджує увагу, надає висловлюванню оцінного значення, об'єднує структурні компоненти речення, пов'язує між собою думки. Це надає поетичним творам семантично-структурної завершеності та є виявом неповторного авторського стилю мисткині.

Ліна Костенко дуже часто вдається до повторення вставних слів у межах контексту. У художній мові поетичних творів письменниці повторюються такі вставні одиниці:

1) Синонімічні вставні слова: *Вже почалось,* ***мабуть****, майбутнє...оце,* ***либонь****, вже почалось...* [23, с.388];

2) Однокореневі вставні слова: ***Може****, він плаче,* ***а може****, він жде — кроки почулись, чи скрипнула хвіртка [23, с.388];* ***Може****, це біль наш,* ***а може****, вина, може, бальзам на занедбані душі спогад криниці і спогад вікна, спогад стежини і дикої груші...[23, с.97]; То,* ***може****, велич,* ***може****, час і простір. Але ж не скрипка!.. [23, с.181];* ***Може,*** *там була і справа Марусі Чурай -* ***може****, тому і не дійшло до нас жодних свідчень про неї, що книги міські Полтавські...[22, с.141];* ***А може****, хтозна,* ***може****, так і треба, бо хто я, Галю, проти тебе [22, с.81];* ***А може,*** *я несправедлива до неї -* ***а може****, саме таку дружину треба козакові [22, с. 15]; Та ще й в очах таке щось незбагненне, що в мене часом думка промайне: чи,* ***може****, він щось має проти мене, чи,* ***може****,— він ненавидить мене [23, с.181]; Жмуточок пітьми в закапелках дня, маленький Хо, моя дитяча казка, звірятко,* ***може****,* ***може****, чортеня [22, с.121]; Пошарудівши у сухому листі, дістав з торбини пучку тютюну. – От, –* ***каже****, – кляті, –* ***каже****, – чорноризці. Сон перебили. Вже я не засну [23, с.19]; А Гриць, було, і сердиться, й зітхає. – Він, –* ***каже****, – хитрий, –* ***каже,*** *– потайний* [23, с.10].

3) Несинонімічні вставні слова: ***А може, власне****, і не в тому справа* [23, с.181]*;* ***Може****,* ***й справді****, краще так, — мовчи* [23, с.78]*; Чи нафта розпливлась, чи,* ***може,*** *це казки, — на Командорах,* ***кажуть****, серед літа з морської піни вийшла*

на піски коров'яча остання Афродіта [23, с.192]*; Коли відьом палили при народі, коли наук не знали ще ладом, —* ***кажу****, давно,* ***кажу****, у Вишгороді підсудна Анна стала пред судом* [22, с.225]*; Воно,* ***скажу вам****, легше,* ***як на мене****, діла у битвах шаблею рішать* [22, с.12]***;Отож, кажу,*** *недавнечко, о півнях, коли я вийшла глянути знадвору, бо щось мені ускочило в димар, — дивлюсь: Грицько вертається додому* [22, с.10].

Зауважимо, що в ідіостилі письменниці найвиразніше представлена група однокореневих вставних слів.

Вставні слова зосереджують увагу оповідача або читача, виділяються зі змісту висловлювання, відіграють важливу роль під час спілкування, виступають носіями авторської позиції, слугують виявом емоційного та експресивного забарвлення. За допомогою вставних слів майстриня слова передає психологічний стан героя, зокрема відчуття радості, смутку, тривоги, щастя, впевненості та інше: ***На жаль****, від нього усе залежить* [23, с.129]*;* ***На жаль****, від нас нічого не залежить...* [23, с.242]; *То це,* ***значить****, я* [27, с.137]; *На легшу смерть,* ***даремно****, не надійся* [21, с.283]; *Рудої,* ***правда,*** *не було* [22, с.35].

Безперечно, вставні слова у поетичному тексті Ліни Костенко є додатковими заувагами, що надають змісту певного семантичного відтінку значення, наприклад, **невпевненості**: *І вже,* ***напевно****, не мине Йому було,* ***мабуть****, уже віки* [21, с.280]; *А я дивлюся у вікно, дивлюся, щоб думати, що,* ***може,*** *то моє* [22, с.97]; *І як тоді,* ***мабуть****, я затужу!* [23, с.126]*;* ***Здається****, вже кінець* [22, с.137]; *Життя,* ***мабуть****, — це завжди Колізей* [23, с.159]; ***Може****, навіть не тиждень, а цілі роки минуть* [22, с.166] *Щось в мені таке болить, що це і є,* ***напевно****, Україна.*[22, с.185]; ***Не знаю я****, що буде після нас, в які природа убереться шати* [23, с.240]; *Старенька груша дихає на пальці, їй,* ***певно,*** *сняться повні жмені груш* [23, с.244]; ***Мабуть,*** *в миру був непоганий майстер* [20, с.283]; ***Здається****, так стоятимуть довіку* [23, с.243]; *Це ж,* ***певно****, тут уся його родина — у цій землі...*[22, с.32].

Зазначимо, що поетеса використовує вставні слова як імпліцитний засіб розкриття змісту тексту. Вставність у поетичному тексті є експресивним (у стилістичному та прагматичному аспекті) засобом створення образу, побудови просторово-часового плану, окреслення події тощо.

Тексти письменниці є відображенням у мові шматочка дійсності. Вторгаючись у свідомість того, хто сприймає, вони можуть змінити модель світу, отже, через текст відбувається пізнання буття. Виходячи з цього актуалізується роль категорії модальності, в основі якої лежать універсальні категорії логіки, що організують раціональну свідомість [7, с. 106]. На них нашаровуються оціночні та емоційно-експресивні відтінки сенсу. Однією з найважливіших оцінок, що входять до структури категорій модальності, є оцінка істинності/хибності.

Слід звернути увагу, що текстам Л. Костенко властива особливо складна характеристика, що зумовлена взаємодією авторської мови і промови персонажів. Тут усі форми відображення дійсності проходять через фільтр авторського задуму, і письменниця завжди прямо чи опосередковано висловлює своє ставлення до зображеного. Але вона не просто висловлює його, а свідомо вибирає засоби на читача. Здійснюючи цей свідомий вибір засобів художнього впливу на читача, авторка враховує той факт, що читач постійно порівнює дійсне і уявне, дає оцінку уявному, виходячи зі звичних йому самого критеріїв.

Отже, Л. Костенко прагне досягти максимального прагматичного впливу на читача, котрий змушений враховувати дані чинники, оскільки вони значною мірою визначають характер можливоїінтерпретації сприйнятого.

Виділимо три базові категорії експресивної стилістики:

− образотворність, тобто гранична стислість мови;

− виразність (засобами посилення виразності є експресивна лексика, емоційно забарвлена лексика, інтенсифікатори);

− тип тексту, що визначається «співвідношенням абстрактно-логічних, наочно-образних та емоційно-оцінних компонентів думки, їх статичним або динамічним характером у потоці свідомості» [7, с. 202].

Сутність прояву експресії полягає в тому, що конструкція стає навмисне підкресленим синтаксичним елементом художньої мови, спеціальним прийомом, який має на меті не стільки «прикрасити» мову, скільки впливати на читача.

Л. Костенко створювала свої тексти, маючи в уявленні узагальнений образ читача, свого сучасника. Створюючи мовленнєвий твір для всіх, письменниця зверталася до кожного окремо, розраховуючи на сприйняття з боку глибоко інтелектуальної особистості з особливим способом думок і почуттів.

По суті, саме на цього читача було спрямовано виконання комунікативних і прагматичних завдань, від цього адресата письменниця чекала адекватної реакції. Виникають відносини між реальним відправником мови (Л. Костенко) та реальним одержувачем (сучасник). Цільове встановлення задане, результат досягнуто.

Стилістичний відбір мовних засобів письменниці має цільову установку – експресивно-стилістичну. Експресивно-стилістична установка - це виразний намір того, хто говорить, максимально впливати на адресата. Експресивне завдання здійснюється задля експресивного ефекту. Виникає співвідношення між експресивним завданням та експресивним ефектом. Однак слід зауважити, що з погляду адресата не всякий текст сприймається так, як того вимагає комунікативне та експресивне завдання, укладене автором:

1. Авторка навмисно насичує текст експресією, але вона не надає експресивного ефекту тексту, що сприймає;

2. Авторка не вдається до дії експресії, але вона виникає у сприйнятті адресата.

Тим самим утворюється цілий комплекс явищ експресії у комунікативному процесі.

Як засоби створення експресивності тексту Л. Костенко обирає емотивні, оціночні, образні, структурно-композиційні мовні засоби. Посилення експресивності досягається завдяки їхньому накладенню один на одного, що сприяє появі ефекту новизни, інтенсивності та виразності.

Отже, вставні слова в ідіостилі розглядаються як синтаксичні одиниці, які мають складну структуру (від словоформи до відрізка тексту) і об'єднані єдністю тематичного плану з базовим контекстом.

Також відрізняються особливою інтонацією включення та графічним виділенням. Вони здатні висловлювати різні відтінки емоцій, містити супровідні пояснення до базового контексту, авторський коментар. Завдяки вставкам інформаційні пласти здатні розташовуватися ярусоподібно, несуть модальне навантаження. Ці одиниці в тексті мають, як правило, суб'єктивно-оцінне модальне значення, будучи способом вираження авторської оцінки подій та явищ дійсності.

Як бачимо з вище наведених прикладів, у художньому ідіостилі Л. Костенко використання вставних слів марковане спеціальними естетичними завданнями.

Таким чином, незважаючи на те, що природа вставних слів у спонтанній та підготовленій мові Л. Костенко різна, з позицій комунікативно-прагматичного підходу можна назвати диференціальні ознаки вставних слів – порушуючи лінійність мови, послідовність викладу, вставка створює двоплановість, яка дозволяє суб'єкту мови певним чином впливати на адресата: економним, лаконічним способом зрівнювати фонові знання співрозмовників, представляти частину інформації як принагідний коментар чи, навпаки, актуалізувати її, створювати об'ємний, неодномірний текст, що естетично впливає на читача.

У текстах проаналізованих творів переважають вставні конструкції, що функціонують у контексті інформативного регістру. Це можна пояснити не тільки підвищеною увагою авторки до деталей, подробиць, але й суттю вставних слів загалом − тим, що об'єктивно-пояснювальне значення є їх основним.

Вставні слова інформативного плану створюють у поетичних текстах додаткову оповідальну лінію, що включає важливі для автора щоденникових записів додаткові відомості та пояснення, які завдяки оформленню вставних слів сприймаються в контексті творів швидше не як факультативні, а як значні, навмисно виділені.

Вставні слова реактивного плану допомагають авторці створити образи героїв, насамперед їхнє світосприйняття, процес осмислення життя та нової дійсності, оцінку інших людей і самооцінку. Додатковий план оповідей, представлений вставками реактивного плану, відображає внутрішній світ персонажа, який, на думку Л. Костенко, не менш важливий, ніж відомі історичні події.

Висновки до 2 розділу

Отже, вставні слова розглядаються як синтаксичні одиниці, що відрізняються особливою інтонацією, включенням та графічним виділенням. Вони здатні висловлювати різні відтінки емоцій, містити супровідні пояснення до базового контексту, авторський коментар.

Ці одиниці в тексті мають, як правило, суб'єктивно-оцінне модальне значення, будучи способом вираження авторської оцінки подій та явищ дійсності.

У поетичних текстах Л. Костенко вставні слова представляють додатковий план оповідання, що дозволяє у стислій формі щоденникових записів відобразити як фактичну сторону описуваних подій, так і їх оцінку та реакцію на них з боку персонажів. Тим самим авторка передає різні види відносин персонажів, які можуть бути розглянуті в контексті комунікативних регістрів промови.

Мовна характеристика персонажа, що відображає різні комунікативні інтенції, виявляється значущою не тільки для розкриття образів, але і для розуміння того, яке значення для авторки має життя конкретної людини у всіх її проявах.

Вставні конструкції репродуктивного плану створюють ефект присутності оповідача, а за ним і читача щоденника описуваних подій.

ВИСНОВКИ

Найбільш точно і правомірно визначати вставні слова як «лексико-синтаксичний клас», оскільки основні ознаки, що дозволяють виділити їх як окрему спільність: синтаксичні (пунктуаційна та інтонаційна відособленість, відсутність формальних зв'язків із іншими членами речення), лексико-семантичні .

Вставні слова – клас, що активно поповнюється. Джерелом поповнення слід вважати синтаксичні, а не морфологічні одиниці. У більшості випадків вставні слова зберігають зв'язки з одиницями, до яких сягають.

Семантична класифікація вставних слів та поєднань слів, залежно від підходу, може бути: функціонально-семантичною, модально-семантичною. У першому випадку основою стає семантика вставного слова як такого та його функція в реченні, другому – класифікуються суб'єктивно-модальні значення, а вставні слова розглядаються як засоби їхнього вираження. Прямий зв'язок між семантикою та походженням вставного слова є, але не завжди.

Вставні слова активно використовуються у мові творів Л. Костенко і відіграють певну роль у тексті.

Вставні одиниці можуть використовуватися і в діалозі, і в оповідальних частинах тексту. Серед них переважають модальні та емоційні одиниці, які наповнюють твори експресивністю, служать створенню стихії розмовної мови.

Вставні слова вирізняються наявністю граматичного зв'язку з основною пропозицією та розташуванням по відношенню до основної частини пропозиції: вони можуть перебувати на початку, вставлятися в середину або в кінець речення, а також між реченнями.

До структурних відмінностей відноситься також можливість переважання вставної пропозиції щодо обсягу над основною частиною висловлювання.

Вставні слова виконують найрізноманітніші функції у текстах творів Л. Костенко. Вони містять пояснення причин, дій або станів, роз'яснення та коментарі, у тому числі історичного характеру; використовуються для опису

героїв, предметів, явищ; висловлюють оцінку подій та героїв; передають емоції, ставлення того, хто говорить до основної частини висловлювання інформації; створюють стилістичний та емоційний контраст; є способом введення у текст поліфонії; служать активізації сприйняття читача; знижують або, навпаки, підвищують категоричність висловлювання.

За допомогою вставних конструкцій письменниця створює загальний комунікативний простір, в якому оповідання набуває рис діалогу оповідача з самим собою чи з читачем. Властива вставним словам і текстоутворююча, організуюча текст функція: актуалізація того чи іншого елемента висловлювання, зміна аспекту оповіді, виділення найважливіших із погляду сюжету моментів.

Багатий структурний, семантичний, стилістичний, експресивний потенціал вставних слів повною мірою реалізується письменницею на сторінках творів. Вставні слова стають важливим елементом авторського стилю письменниці.

ДОДАТОК 1

Таблиця 1. Вставні конструкції в інформативному регістрі мови

Функція вставної конструкції	Кількість прикладів
Введення попутних зауважень	37
Мотивувальна функція	34
Уточнення	33
Деталізація	22
Діалогізація оповідання	15
Вказівкана джерело повідомлення	4
Характеристика способу вираження думки	1
Вказівкана експресивний характер висловлювання	1

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азарова Л. Вставні та вставлені конструкції в історичному дискурсі. Рідний край. 2018. № 1 (38). С. 139 – 147.
2. Аркушин Г.. Західнополіські вставні слова для привернення уваги співрозмовників. Лінгвостилістичні студії. 2017. Вип. 7. С. 8 - 15
3. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова: Синтаксис. Київ: Вища школа, 2005. С. 270.
4. Бибик С. П., Сюта Г. М. Б59 Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С. Я. Єрмоленко; Худож.-оформлювач Б. П. Бублик. — Харків: Фоліо, 2006. — 623 с.
5. Вихованець І. Р. Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1982. С. 193.
6. Ганич І.Д., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. С. 360.
7. Горпинич В. Морфологія української мови / В. Горпинич. – Київ, 2004. – 336 с.
8. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: збірник наукових праць. Київ, 2010. Вип. 21. С. 120–131.
9. Добосевич У. До питання про частиномовний статус модальника. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2017. Випуск 64. Ч. І. С. 151-159.
10. Дудик П. С. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ Академія, 2002. 192 с.
11. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
12. Житар І.В. Давиденко Т. А. Ф Особливості функціонування вставлених конструкцій у публіцистичному стилі української мови. Філологічні студії. – вип. 16.2017, С. 335 -342

13. Жученко Д.І. Інтонаційні особливості вставлених конструкцій в залежності від їх синтаксичної структури. Мовознавчі студії. Київ, 1976. С. 85–90.
14. Завальнюк І. Комунікативно-прагматичні функції та стилістичні вияви вставних одиниць у сучасному українському газетному мовленні / І. Завальнюк // Українська мова. - 2009. - № 1. - С. 15-32.
15. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис. Монографія. Донецьк. ДонНУ, 2001. 662 с.
16. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – 137 с. – Доступний з: http://www.ukrajinistika.edu.rs/preuzimanje/UKR_sintaksis.pdf.
17. Караман С.О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова. «Літера ЛТД», 2011. С. 559
18. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ, 1992. 399 с
19. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. К.: Видавничий центр «Академія», 2009. 334 с.
20. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – 3-те вид., допов. і перероб. – Київ: Вища шк., 1987. – 351 с.
21. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 560 с.
22. Костенко Л.В. Маруся Чурай. – К.: Веселка, 1990. – 159 с.
23. Костенко збірка поезій «Триста поезій», Київ: вид-во «А-ба-ба-га-ла-ма-га» 2012 с. 366.
24. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. — 423 с.
25. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : [у 2 ч.] / Б. М. Кулик. - Київ : Рад. шк., 1959 - 1961. Ч. 2 : Синтаксис : підруч.
26. Курс сучасної української літературної мови / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. Київ : Вища шк., 1972. Ч. 1. 406 с.
27. Ліна Костенко. Берестечко: Історичний роман. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.

28. Мойсієнко А.К. Сучасна українська мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ, 2009. 208 с.
29. Новікова О.О. Вставні та вставлені конструкції в сучасній українській мові: статус, функції. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки. 2019. Випуск XVIII. С. 162–177.
30. Новікова О.О. Структурно-семантичні особливості вставних конструкцій у художніх текстах сучасних українських письменників. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Том 30 (69) № 3 Ч. 1 2019. С. 47-54.
31. Новікова О. О. Функційні особливості вставних конструкцій в лінгвоукраїністиці. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : філологія. 2019. Вип. 39, т. 1. С. 36–40.
32. Пазяк О.М. Сербенська О.А. Українська мова. Практикум. - К., 2001. - 384 с.
33. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища школа, 2009. С. 430
34. Плющ Н. П. Інтонація вставності в українській мові / Н. П. Плющ. – К., 1976. – 131 с.
35. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти. Тернопіль: Богдан, 2000. С. 246.
36. Романченко А. П. Вставлені конструкції в науковому мовленні Ю. О. Карпенка / Романченко А. П. // Humanities and Social Sciences in Europe: Achievement and Perspectives: Proceedings of the 2nd International symposium (February 15, 2014). “East West” association for Advanced Studies Higher Education Gmbh. Vienna. 2014. – P. 326-33
37. Романченко А. П. Вставлені одиниці як засіб комунікативного впливу в науковому дискурсі / А. П. Романченко // Одес. лінгв. вісн. - 2014. - Вип. 3. - С. 204-209.
38. Русанівський В. М. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. Київ: Мова і час, 1977. С. 237.

39. Русанівський В. М. Українська мова: енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 824
40. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів: Українське вид-во, 1941.С. 363.
41. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
42. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. С. 670.
43. Сучасна українська літературна мова. / за ред. А.П. Медушевського. Київ: Вища школа, 1975. 398 с.
44. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. За редакцією Білодіда І. Л. Київ: Наукова думка, 1972. С. 516
45. Терлак З. М. Пунктуаційний словник-довідник Львів : Апріорі, 2019. 396 с.
46. Турчак О. М. З історії вивчення вставлених конструкцій як синтаксичної категорії структурно-комунікативного рівня .Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Серія: Мовознавство, 2011. Вип. 17. С. 160–166.
47. Українська мова. Енциклопедія. Київ, вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана 2004.
48. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шевельов // Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953рр.). – Київ, 2012. – 664с.
49. Штепа П. Словник чужомовних слів і термінів. — Торонто, 1977. — 452 с.
50. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підруч. 2-ге вид., доп. Київ: ВЦ Академія, 2010.С. 408.
51. Ющук І. П. Українська мова. Київ: Либідь, 2004. С. 640.
52. Grochowski M. Metatekstowa interpretacja parentezy / Dobrzyńska T., Janus E. (red.) // Tekst i zdanie. – Wrocław : 1983. – C. 247-258.
53. Jodłowski S. Podstawy polskiej składni. – Warszawa, 1976. – 249 c.
54. Klemensiewicz Z. Zarys składni polskiej. – Warszawa, 1957. – 133 c.

55. Stępień M. Wyrażenia parentetyczne w strukturze wypowiedzi: właściwości semantyczne, składniowe, prozodyczne. – Warszawa, 2014. – 193 c.